

Időközben a cultusministerium vezetésében újabb változás állott be. Az új miniszternek csak legújabbban volt alkalma a harmadik egyetem kérdésére nézve hivatalosan nyilatkozni a képviselőház pénzügyi bizottsága előtt. E nyilatkozata szerint *most még nem látja a harmadik egyetem idejét elérkezettnek*, egyfelől azért, mert a meglevő két egyetemen még sok a tenni-, különösen építeni való, másfelől azért nem, mert véleménye szerint a harmadik egyetemhez szükséges szellemi erővel nem rendelkezünk.

E szerint az új cultusminister felfogása ebben a kérdésben meglehetősen megegyezik közvetlen elődjével és a harmadik egyetem eszméjének közeli megvalósítására kevés a kilátás. Hogy pedig én e megvalósítást miért tartom szükségesnek és időszerűnek, azt megmagyarázni jelen fejtegetésem főczélját képezi.

III.

A harmadik egyetem kérdésének bálvégzete az, hogy valahányszor fölmerült, rendesen valami ferde nézőpont alá lett helyezve, úgy, hogy közönségünk, közvéleményünk majdnem soha sem láthatta helyes világításban, a maga igazi mivoltában.

Alig, hogy megszületett az eszme, a helyi versengés prédájává lett. A jóakarató buzgalom számtalan túlzást, elfogúlt véleményt, gyakran alaptalan vádat is vegyített a discussióba, melynek pedig sokkal magasabb és tisztább eszmekörben kellett volna mozognia. Azzal, hogy Pozsony védői Szegedet parasztvárosként, Szeged védői pedig Pozsonyt paniszláv fészek gyanánt igyekeztek föltüntetni, a harmadik egyetem kérdése még egy tapodtat sem haladt előre, hanem el lett érve az, hogy az egész kérdés bizonyos kicsinyes és gyűlöletes szint öltött magára. Az pedig, hogy a harmadik egyetemet sokan úgy tüntették fel, mint egy az árvíz által elpusztított nagy város restructiójának szükségszerű betetőzését: csak azt árulta el, mily kevésbé fogták fel

az illetők egy ily alkotás önálló jelentőségét nemzeti culturánk szempontjából. A napi sajtó — azzal a feltűtettséggel, a melylyel az ily szövevényes kérdésekkel nemcsak nálunk de mindenütt rendszerint elbánni szokott, — kevés kivétellel úgy tárgyalta e kérdést, mintha annak tartalmát a két — illetőleg három — város versengésének ügye egészen kimerítené; mintha itt nem is volna egyébről szó, mint arról, hogy Szeged, Kassa vagy Pozsony kapja-e meg a jó falatot. E mellett a lényegileg alárendelt kérdés mellett, az, hogy a harmadik egyetem szükséges-e és miért szükséges? — néhány dicséretes kivételtől eltekintve — rendesen egészen megvilágítatlan maradt; az emberek szinte rászoktak, valahányszor a harmadik egyetemet hallották említeni, nem azt kérdezni, hogy meglesz-e, és miért kell vagy nem kell meglennie, hanem csupán azt, hogy most Pozsonynak, vagy Szegednek van-e rá több kilátása?

A másik ferde nézőpont az volt, a mely alá a kérdést az 1883-iki enquéte alkalmával helyezték. Elismerem, hogy a tapasztaltak szempontjából téves és helytelen volt — *az ügy akkori hivatalos állásának és a kormány álláspontjának megfelelően* — a budapesti egyetem túltömöttségét állítani oda kiindulási pontúl. Tagadhatatlanúl van összefüggés a kettő között, én egyénileg azt is hiszem, — s e hitemmel nem állok elszigetelten, — hogy a harmadik egyetem létesítése a budapesti egyetem népeségére némi levezető hatással lesz, de — mint az enquéte után már jobban informált albizottság is elismerte, — ez egy nagyon alárendelt szempont a harmadik egyetem szükségességének megállapításánál. És ennek a szempontnak előtérbe helyezése az enquéte alkalmával elterelte a figyelmet a dolog lényegétől — melyhez a szakértőknek azt csak nehezen sikerült visszaterelniök, — s az egész tervnek olyan színezetet adott, mintha az támadás akarna lenni a budapesti egyetem ellen, a mi kétségtelenúl befolyásolta a legkiválóbb szakértők egy részének állásfoglalását.

Igyekezni fogok a következőkben lehetőleg megtisztítani a kérdést minden hozzá nem tartozó elemtől s mindenekelőtt *a választandó helyre való minden reflexió nélkül* a harmadik magyar egyetem *szükségességét és időszükségét* bizonyítani be.

Előre lemondok azoknak az úgynevezett gyakorlati embereknek kapacitálásáról, a kik ugyan első szottak lenni, valahányszor közállapotaink bármely baja, hibája miatt az államhatalmat gáncsolni kell, de valahányszor azután a bajok orvoslása, a hibák megszüntetése, közállapotaink emelése érdekében a kormány, a törvényhozás a tett terére lép és — a mi semmiféle nagyobb alkotásnál el nem kerülhető — az országtól áldozatot követel, egy jogosultabb érdek kielégíthetése végett egy kevésbé jogosultat mellőz, valamely vívmány elérhetése kedvéért ellenmondást, harezot is kész provocálni: akkor nagy bölcsen azt mondják: hát volt-e szükségünk erre? kellett-e ez nekünk? nincsenek-e nekünk ennél égetőbb bajaink? — ezekkel, mondom, nem vitatkozom. A kik olyan sajátságos szemüvegen át nézik a világot, a mely a távoli dolgokat mindig szükségeseeknek, kíváncsoknak tünteti föl, de mihelyt közelebb hozzuk őket, szükségteleneknek, fölöslegeseeknek láttatja: azokat optikai csalódásukból én kigyógyítani nem tudom.

Igen, a harmadik egyetem szükségességének megértéséhez nélkülözhetetlen az idealismusnak bizonyos foka; az a jótékony, egészséges és az államéletben néha nagyon szükséges idealismus, a mely felül tud emelkedni a mindennapi élet aprólékos bajain és küzdelmein s ezért képes egyfelől a dolgok mélyébe s másfelől a távolabbi jövőbe pillantani és mérlegelni olyan dolgokat is, a melyek nem ma és holnap fognak életünk menetébe közvetlen befolyást gyakorolni, hanem, a melyek közviszonyaink nagy vonásokban való fejlődésére későbbi időben lesznek döntő hatással.

Láttuk, hogy a harmadik egyetem fölállításának terve tulajdonképen *elben* megtámadva nálunk sohasem lett; történtek felszólalások oly irányban, hogy felsőbb oktatásunkat a szakiskolai rendszernek megfelelően kellene tovább fejleszteni, — mely felfogás czáfolatára még rá akarok térni, — de e felszólalások vajmi csekély visszhangra találtak. A harmadik egyetem ügyének stagnálását nálunk tényleg nem az okozza, mintha az emberek többsége egyáltalán nem gondolna rá, hogy a jelenlegi kettőn kívül több egyetem létesüljön, hanem inkább az, hogy közönségünk nagyobb része a harmadik egyetem szükségességét nem látja oly imminensnek, oly égetőnek, a létesülésétől várható előnyöket nem látja oly kézzelfoghatóknak, hogy azok miatt — az új egyetem létesítése érdekében — esetleg más, sürgősebbnek vélt feladatok megoldását elejtsük vagy elodázzuk.

A kik ily jóakarátú és elfogulatlan tartózkodással nézik a kérdést, azok talán megközelíthetők lesznek amaz érvek számára, a melyek már eddig is nem egy lelkes kísérlet, kezdeményezés indító okai voltak, de az eszme gyakorlati megvalósításának megindítására, szemben a kapacitálhatatlanok merev közönyével, elég erőseknek nem bizonyultak.

Legelőször a külföld analogiájára akarok utalni, nem mintha erre az érvre a legnagyobb súlyt fektetném; nekünk tényleges hazai viszonyainkból és szükségleteinkből kell minden eljárásunk fő indokát merítenünk; de miután nem oszthatom azoknak a felfogását, a kik azt képzelik, hogy nálunk, mindennek egészen más alapon, más módon és más irányban kell fejlődnie, mint más népeknél, mellőzhetetlennek kell tartanom a tekintetbevételét annak is, hogy más nemzetek ugyanolyan czélokat, mint a miyenek előttünk lebegnek, milyen úton és módon valósítottak és valósítanak meg.

Ha ezt vizsgáljuk, akkor arra a meggyőződésre kell jönnünk, hogy *a különböző tudományoknak legfelsőbb fokon való művelésére és tanítására szolgáló nagy szellemi központok* számára tekintetében mi az összes művelt nemzetek sorában *leg hátul* állunk.

Az összehasonlító statistika alapjául csakis *összehasonlítható tényezőket* akarok venni, ezért a külföldi intézményekből szigorúan csak azokat választom ki, a melyek úgy a tudományművelés, mint a tanítás körére nézve a mi két egyetemünkkel — a budapesti és kolozsvárral — szembe állíthatók.

Ezt véve zsinórmértékül, látjuk, hogy *Belgium*-nak 6,195.000-nyi lakosság mellett van négy teljes egyeteme; itt ugyanis az úgynevezett „szabad egyetemek” (Brüsszel, Löwen) ugyanoly jogokat élvezvén, mint az államiak, (Gent, Lüttich) azokkal a statistika szempontjából is azonosíthatók; esik tehát ebben az országban 1,548.000 lélekre egy egyetem.

Holland-ban, hol az amsterdami városi egyetem szintén azonosítható az államiakkal, (Leyden, Utrecht, Groningen) 4,564.000 lakos mellett van négy egyetem, tehát itt 1,141.000 lélekre esik egy egyetem.

Németország-ban rendszeren 22 egyetemet szoktak számlálni; de miután ezek közül a münsteri academia és a braunsbergi lyceum Hosianum csak két-két kart foglalnak magukban, csupán huszat vehetünk a számítás alapjául; ez Németország 49,416.000 lakosához viszonyítva 2,470.000 főre esőleg ad egy egyetemet.

Dánia-nak 2,185.000 főnyi népszáma maga képezi az arányszámot, mert az országnak csak egyeteme van; hasonlóképen *Norvégia*-ban 1,999.000 lakosra, *Görögország*-ban 2,187.000 lakosra és *Portugál*-ban (egyes csonka egyetemeket nem számítva) 4,708.000 lakosra esik egy — ezekben az országokban egyedüli — egyetem.

Ausztria-ban tudvalevőleg hét egyetem van, mert a Prágában fennálló német és cseh egyetemeket, mint helyileg összeesőket csak egynek számíthatjuk; itt tehát

hét egyetem állítható szembe 23,473.000 lakossal, vagyis 3,353.000 lakosra jut egy egyetem.

Svejc-nak 2,917.000 lakosa mellett van öt egyeteme, itt tehát az arányszám 583.400, *Románia*-nak 5,800.000 lakosa mellett van kettő, itt az arányszám 2,900.000, *Svédország*-ban 4,784.000 lakosra esik két egyetem, vagyis 2,392.000 lakosra egy.

Olaszország-nak, mint tudjuk, aránytalanul sok az egyeteme; ezek nagy része nyomorúságosan van dotálva s kevés hallgatóval bír; van köztük több csonka egyetem is két-három facultással. Ezeket mind kihagyva a számításból, ha csak a teljes, négy facultású állami egyetemeket,* melyek legkisebbje is 345 hallgatóval bír, vesszük alapul; ilyen 11 lévén, *Olaszország* 30,535.000-nyi lakosa mellett ott 2,775.000 lélekre esik egy számbavehető egyetem.

Hasonlóképen *Spanyolország*-ban elhagyva az ovidői egyetemet, melynek csak két kara van, a többi legalább három karú és 1000-nél több hallgatóval bíró egyetem száma kilencz; ez tehát az ország 17,667.000 lakosa után számítva 1,963.000-et mutat arányszám gyanánt.

A statisztikai összehasonlítás rendesen *Franczia*- és *Angolország*-on szokott fennakadni az ottani tanügyi viszonyoknak a többi európai államokétól való különbözősége miatt; nézetem szerint azonban ez a különbség nem akadályozza az összehasonlítást. A mi nevezetesen *Franczia*országot illeti, igaz, hogy ott szakiskolai rendszer áll fenn, egyetemek létesítése eddig nem sikerült, bár a faculték oly viszonyba hozattak egymással, hogy nagyobb csoportjaik bátran volnának egyetemeknek is nevezhetők. Itt azonban bennünket csak az a kiindulási pontul választott leglényegesebb momentum érdekel, hogy hány helyén *Franczia*országnak állanak fenn a különböző irányú tudományművelés és felsőbb fokú

* Bologna, Catania, Genua, Messina, Nápoly, Padua, Palermo, Pavia, Pisa, Roma és Turin.

tanítás intézményei egy csoportban? s ha ezt vizsgáljuk, akkor látjuk, hogy — csupán a képesítési joggal bíró állami facultéket véve számba, — kilencz helyén Franciaországnak,* vannak oly nagyobb tudományos és tanítási centrumok, a hol az egyetemi világi karok által rendszeren képviselt négy tudománykör (jog, orvostudomány, bölcsészet- nyelv-történettudományok és matematika-természettudományok) mindegyike bir főiskolával, vagy legalább 3 teljes faculté mellett az orvos-gyógyszerészi szak előkészítő iskolával, és a hol az e szakokra beiratkozott hallgatók száma az 500-at meghaladja, tehát a főiskola az egyetem fogalmának látogatottság tekintetében is megfelel. Ez a kilencz hely *Franciaország* 38,343.000 lakosával szemben 4,260.300-at ad arányszámul.

A mi pedig Angolországot illeti, ha itt szintén csak azt a kilencz helyet** vesszük számításba a melyeken *Anglia* leghírnevesebb, leglátogatottabb s különböző szakokra képző főiskolái állanak fenn, ez a kilencz hely is szemben Nagy-Britannia 38,104.000-nyi lakosságával 4,233.000-et ad arányszámul.

Azt hiszem, beérhetjük ezzel a sorozattal; a még fejletlen felsőbb oktatással bíró balkáni államokra ki nem terjeszkedhetünk; kereshetnénk még esetleg Amerikában is példát, nevezetesen az éjszaki egyesült államokban, a hol igen könnyű volna a fentebbieknél bizonyára nem kedvezőtlenebb arányszámot deríteni ki, de Éjszak-Amerikában, hol a tanintézetek is majdnem kizárólag és teljes szabadsággal a magánvállalkozás talajában termenek, a felsőbb iskolák között oly sokszerű

* Párisban, Lyonban, Montpellierben, Bordeauxban, Lilleben, Nancyban és Toulouseban mind a négy facultás; Caenban: jog, sciences, lettres és orvosgyógyszerész-iskola összesen 589 hallgatóval, Poitiersben: jog, sciences, lettres és orvos-gyógyszerészi előkészítő iskola, összesen 719 hallgatóval.

** Cambridge, Oxford, London, (University- és King's college) Manchester, Edinburgh, Aberdeen, Glasgow, St. Andrews, Dublin egyetemei.

külömbőségek léteznek, hogy azoknak kategóriákba sorolása alig lehetséges.

A fentebbi arányszámokból tehát azt látjuk, hogy a hol a felsorolt államok között a lakossághoz viszonyítva legtöbb egyetem van (Svejc), ott 583.400 lélekre esik egy egyetem, a hol pedig legkevesebb van (Portugal), ott 4,708.000 az arányszám; ezen 15 állam *átlagát* tekintve pedig 2,579.846 lakosra számíthatunk egy egyetemet.

Állítsuk már most ezzel szembe *Magyarországot* (Horvátország nélkül) az ő két egyetemével és 15,232.000 lakosával s meggyőződünk róla, hogy arányszámia, 7,616.000, az elősorolt európai államok átlagát háromszorosan haladja túl, s a legkedvezőtlenebb arányszámon is jóval túlmegy, vagyis tényleg Magyarország egyetemei dolgában a legrosszabbul ellátott ország Európa előhaladottabb államai között. Az egyetlen *Oroszország* — melyet a fentebbi összehasonlításból kihagytam — az az állam Európában, a mely 99,531.000-nyi lakosságával és 9 egyetemével a Magyarországnál kedvezőtlenebb arányt (11,059.000) mutat; de azt hiszem ez ránk nézve sem megnyugtató, sem követendő példának nem szolgálhat.

Néhányan azzal igyekeznek egyetemeink arányszámát javítani, hogy a zágrábi egyetemet állítják oda Magyarország harmadik egyeteme gyanánt. Ez, véleményem szerint, helytelen eljárás, mert bár Horvátország szoros közjogi, politikai kapcsolatban él Magyarországgal s a gazdasági kultúra terén is van érdek-közösség által létesített összeköttetés és közös szervezet: szellemi kultúrája tekintetében Horvátország teljesen önálló ország s a horvát nemzet külön nemzet, a mi ki van fejezve közoktatásügyének autonómiájában is. A zágrábi egyetemet tehát, a mely a magyar nemzeti kultúra szempontjából teljesen közönyös factor, a magyar egyetemek közé számítani nem lehet.

Akkora hátramaradottság, a minő nálunk, az egyetemek számát illetőleg, Europa összes művelt nemzetivel szemben mutatkozik, talán már egymagában nagyon megfontolandó jelenséget képez; azonban lehet, hogy egyesek az összes felhozott példákkal szemben is kételyt támaszthatnának arra nézve, vajjon az egyetemek *száma* határozó tényezőt képez-e az egyetemek által végzendő szellemi munka hatálya, sikere, sokoldalúsága szempontjából; vajjon kevés, de szellemi és anyagi erővel jól ellátott egyetem nem képes-e úgy a tudományművelés, mint a szakképzés terén ugyanazt a feladatot megoldani, a mire gyöngébb erők mellett több egyetem fennállása szükséges?

Nézetem szerint az ily okoskodás határozottan téves, mert először bizonyos *minimum*-nak a számra nézve is kell léteznie, — és láttuk, hogy mi ez idő szerint jóval *alatta* vagyunk az európai minimumnak, s másodszor ott, a hol nem arithmetikai, de szellemi factorokról van szó, az egyes tényezők hatványozásával nem lehet mindig ugyanazt a czélt elérni, a mely új tényezők hozzáadásával érhető el. A verseny, az élénkítő kölcsönhatás, az új szellemi központ által gyakorlott erősebb vonzó erő a peripheriának eddig távol esett területeire s az ebben az új központban kifejlődő újszerű, a régi-től különböző szellemi élet: mindezek oly megbecsülhetetlen forrásai egy nemzeti kultúra gyarapodásának, a melyeket a meglevő központok bármily szertelen növelése és erősítése sem pótolhat.

Nálunk már most is mutatkozik a túlságos szellemi összpontosítás nyomasztó hatása, ugyanaz a baj, a mely miatt Franciaország legelőkelőbb gondolkodói panaszkodtak és panaszkodnak most is s a mi ott is a nagyobb szellemi centrumok megerősítésére, a szétszórt faculték csoportosítására s a valódi egyetemek létesítésére irányuló törekvést hozta létre. Tudom, hogy semmiféle intézkedés — egy harmadik egyetem fölállítása sem, — *csökkentheti* többé nálunk Budapest kulturalis jelentőségét

a vidékre nézve s befolyását az ország szellemi életére; ezt ne is kívánjuk, erre ne is törekedjünk. Törekvésünk célja csak az legyen, hogy további szellemi haladásunkat, szellemi életünk színvonalának emelését ne mindig csak a fővárosban concentrált intézmények erejének gyarapításával, hanem új központok teremtetésével, fejlesztésével munkáljuk. Ki fogja ebből majd venni Budapest is közvetve a maga részét, — mint a hogy kivette (a mint látni fogjuk) a budapesti egyetem a maga haszonrészét a kolozsvári egyetem fennállásából az onnan nyert erők által.

Mert a jelenlegi közfelfogástól eltérőleg nekünk meg kellene szoknunk egy egyetem jelentőségét nem csak abban látni, hogy benne bizonyos számú jogász, orvosnövendék és tanárjelölt kiképzését keresi és nyeri, — a kik esetleg, ha az az egyetem fönn nem állana; azt a képzést talán másutt is megtalálhatnák; nekünk az egyetem rendeltetését és jelentőségét mindenekelőtt ama befolyás szempontjából kell mérlegelnünk, a melyet a maga tudós tanárai, tanuló ifjúsága, gyűjteményei és intézetei által, — ama munkásság által, a mely falai között a tanítás folytán mindig megújuló impulsus mellett a tudományok előmozdítása érdekében megvége, — gyakorol a nemzet egész szellemi életére, közműveltségére, haladására.

Valahányszor egyik nevezetesebb külföldi egyetemen a tudomány valamelyik celebritásának előadótermében körülnézve ott, összegyűlve láttam a világ minden nemzetének fiait, képviselve Oroszország zord éjszakai vidékeit ép úgy, mint a forró égöv tartományait, a még arczformájában is különleges japáni népfajt ép úgy, mint a legmagasabbra fejlődött nyugati civilizáció prototypusát: az előkelő angol társadalmat, képviselve mind e különböző vidékeket és fajokat egyetlen cél: a tudomány megismerésének szolgálatában, összehozva mindenünnen egyetlen láthatatlan erő: a tudományos hírnév és tekintély előtti hódolat, annak szellemi befo-

lyása felé való vonzódás által: mindannyiszor élénken éreztem, hogy az a kép, a mit ott látok, egy nagyra-törekvő nemzet legméltóbb dicsősége, az egyedüli diadal, a mely az egész művelt emberiség elismerését és rokonszenvét megérdemli, legvilágosabb hirdetője a szellemi hatalom ellenállhatatlan felsőbbségének és a tudomány mindent felülhaladó s mindenütt érvényesülő értékének.

Valóban, ha azt az önkénytes hódolatot látjuk, a melylyel a szellemi élet nagy előharczosainak az egész művelt világ adózik, ha másrészt meggondoljuk, hogy a nemzetek minden alkotásai közül egyedül a tudomány, az irodalom vagy művészet — tehát a szellemi munka — terén létrehozottak azok, a melyek maradandók, a melyek úgy a háborúk öldökléseit, mint a politikai harcztér gyakran kisszerű küzdelmeit messze túlélve, gyakran túlélve magát a nemzetet is, mely őket létrehozta, nevét és szellemi jeleseinek emlékét megörökítve, új meg új nemzedékek szellemi életének válnak tápszeréül: akkor arra a meggyőződésre kell jönnünk, hogy egy nemzet kormányzatában, sorsának intézésében a legmagasztosabb feladat s egyúttal legnagyobb érdem: szellemi életének színvonalát emelni, szellemi erőit gyarapítani s azokat nagy alkotásokra ösztönözni és képesíteni.

Ezt a feladatot tartom én a magyar nemzeti politika legfőbb céljának is; még ha csekély számunk és nyelvi elszigeteltségünk mellett mindenkorra le is kellene mondanunk arról, hogy a legelsők közé küzdjük fel magunkat, a legelsők sorának megközelítése is elég nemes cél arra, hogy egész erőnket, legjobb tudásunkat, legszentebb akaratunkat fordítsuk megvalósítására.

Ámde mit tehet egy állam e cél elérésére? tétlenül bizonyára nem várhatja be a szerencsés véletlent és a dolgok úgynevezett természetes menetét, a míg azok neki azokat a szellemi nagyságokat meghozzák, a maguk helyére állítják s munkájukat sikerre juttatják.

Másrészt az sincs hatalmunkban, hogy a tudománynak — mert most erről van szó — különböző szakáiban kitűnő egyéneket úgyszólván parancsszóval teremtsünk elő s azokat úgyszólván parancsszóval ösztönözzük nagy szellemi alkotások létesítésére. Az egyedüli, a mit tehetünk, — de a mit aztán meg is kell tennünk, — a mi az egész világon és minden időben célravezető eszköznek bizonyult: tért, talajt teremteni az erők kifejlődésére s mérkőzésére s az igazán kiváló erőknek biztosítani azt, hogy gondtalanul, nyugodtan s a siker biztosítékaival művelhessék választott tudományszakukat.

És már most képzeljük el, hogy e cél szempontjából mekkora vívmány volna, szellemi életünknek milyen lendületet adna az, ha egy új nagy tudományos központ létesítése által egy egész kis serege az arra képzett, hivatott erőknek hozatnék abba a helyzetbe, hogy a szükséges mód és eszközök birtokában életét, egész tevékenységét a tudomány művelésének és terjesztésének szentelje? Nem-e biztosan várható, hogy sok jeles tehetség, mely ma merész és lelkesült nekiindulás után, alkalom, segédeszközök, tér, jutalom hiányában kedveszegetten zsugorodik össze s a maga nagyrahivatott erejét valamely ügyvédi irodában, vagy egy középiskola tanszékén vagy az orvosi praxis gyakran gépies munkájában forgácsolja el, akkor a tudománynak oly szolgálatokat tehetne, melyek nemzetünk szellemi életének erős lökést adhatnának, sőt az emberiség ismereteinek közkinsét is gyarapíthatnák? A különböző szakbeli tudományok művelésével hivatásszerűleg foglalkozók megnagyobbodott száma élénkebb versenyt hozna létre, ez az élénkebb verseny a jelesebbeket fokozott tevékenységre ösztönözné, az új központok új felfogásokat, új irányokat hoznának felszínre, s mindennek szellemi fejlődésünk, haladásunk elmaradhatatlanul hasznát látná.

Ha ily eszközökre a nemzet szellemi életének emelése érdekében szükség volt másutt, szükség volt

mindeniütt, kétszeres szükség van rá nálunk, kiknél — valljuk meg őszintén, — a közönségtől, a társadalomtól, a közvéleménytől nem várhatjuk azt az anyagi támogatást, illetőleg azt a lelkes impulzust, a mely a tudomány művelésére ösztönözne s érte kellően jutalmazna. A jelenlegi cultusminister mint egyetemi tanár, egy 1887-ben, az akkori közoktatásügyi ministerhez intézett nyílt levelében azt mondta, hogy „a magyar tanuló . . . lelkesedik sok szépért és jóért . . . csak éppen egyért nem lelkesül s ez a tudomány. De hibáztathatjuk-e ezért? . . . tudunk-e példát mutatni arra, hogy hazánknak egy fia tisztán tudománya által igazán híres és hatalmas lett volna . . . A csekély tiszteletet a tudomány és annak tanítói iránt . . . a tanuló hazuról hozza magával az egyetemre.“ Még a kik talán kissé túlszigorúnak is fogják találni ezt az ítéletet, kénytelenek lesznek elismerni, hogy az legalább annyiban egészen találó, a mennyiben a tudománynak mint olyannak tisztelete, értéke a közönség szemében nálunk nem nagy; jobbára csak a kenyérkereseti eszközt becsülik és keresik benne s a közbecsülés kevés külömbséget tesz az olyan tanár között, a ki éppen csak hogy a legszükségesebb ismereteket közli hallgatójával s az olyan között, a ki a maga szakát művelve előbbre viszi s növendékeit is a tudomány apostolaivá igyekszik avatni.

És éppen mert ez nálunk így van, mert nálunk a közönség, a közvélemény ráhatása a tudósi ambítiót kevésbé táplálja, várhatjuk tudományos életünk föllendülését csakis attól, ha a scientiticus hivatást követők köreit szaporítjuk, ha egy új „hatalmas tűzhelyet létesítünk a tanulmány, bűvárlat és értelmi haladás számára“ mint a hogy Guizot az egyetemeket nevezte. Csupán tudományos academiánk mind bővebb dotációjával, új meg új pályadíjak kitűzésével czélt nem érünk; a pályadíjak újak lesznek, de az emberek a régiek maradnak s bármily fényes és sokoldalú legyen is tehetségök, egyszer mégis kimerül; magát, a tudomány baj-

nokainak seregét kell egy új csapattal bővítenünk; így majd a szellemi harcban is erősebbek leszünk, *abban a hódító harcban, a melyet nemzeti kulturánk érdekében saját területünkön kell vívnunk*, s az új csapatból új vezérek is fognak idővel kiemelkedni.

De nem csak a tudományművelés és tudományos haladás elvontabb szempontja, magának a felsőbb oktatásnak közvetlen érdeke is kívánja egyetemeinknek legalább egygyel való szaporítását.

Itt mindenekelőtt azt a tételt óhajtanám felállítani és bebizonyítani, hogy az izolált szakiskolák rendszerénél eredményesebb, jobb az egyetemi képzés, s hogy ezért nekünk ebben az irányban haladva, felsőbb oktatásunk szükségleteiről nem esetleges külön szakiskolák létesítése, nem is csupán a létező szakiskolák fejlesztése, hanem egyetemeink szaporítása s fölös számmal létező külön jogiskoláink számának apasztása útján kell gondoskodnunk.

Mint oly államra, a mely a maga felsőbb oktatását hosszú időn át a merev szakiskolai rendszer alapján rendezte be s látszólag ma is e rendszer álláspontját foglalja el, rendesen Franciaországra történik hivatkozás. Úgy tekintettel arra a jeles eredményre, a melyét a francziák a maguk felsőbb iskoláival a szakképzésnek minden terén tényleg elérni tudtak, valamint arra a rokonszenves fogadtatásra, a melyet nálunk minden francia példa — kivált mikor a némettel látszik szembeállítva lenni, — találni szokott, szükségesnek tartom egy kissé közelebről világítani meg a francia felsőbb oktatás mai valódi állapotát és azokat a reformirányokat, a melyek ott az újabb időben felszínre törnek.

Először is nagyon téved az, a ki a franciaországi szakiskolai rendszerben valami régi nemzeti hagyomány kifejezését látja. Tudvalevőleg a nagy forradalom előtt Franciaországban is egyetemek léteztek s a világ

nehány legrégibb egyetemével épen a francziák dicsekedhettek. Másodszor félreísmérhetetlen az, hogy az egymástól mereven különválasztott szakiskolák — faculték — rendszerével a francziák maguk meglegelősen elégedetlenek s az újabb időben több jelentékeny lépést tettek a *concentráció* irányában, úgy, hogy a francia faculték nagyobb csoportjainak egyetemekké változásához ma már úgyszólván csak a *név* hiányzik. Igaz, hogy ezek nem volnának a német értelemben vett egyetemek, — a minők nálunk sem léteznek, — t. i. egyetemek teljes tanulási szabadsággal és csupán tudományos grádusok osztásával, hanem egyetemek lehetnének a szó amaz értelmében, a mely nálunk is, és Europa több államában használatos.

Franciaországban körülbelül 20 év óta tart az egyetemek létesítésére irányuló mozgalom, melynek zászlóvivői maguk a francia közoktatásügy legfőbb vezetői voltak: a régebben Guizot és Victor Cousin által kijelölt nyomokon tovább haladva: Jules Ferry, Waddington, Paul Bert, Goblet, Berthélot, Spuller, Fallières ministerek, támogatva oly férfiak által, mint Broglie, Baudrillart, Renan, Michel Bréal, Dumont, Liard; maguknak a francia facultéknek nagy többsége az egyetemi rendszer mellett foglalt állást; és nem kisebb szellem, mint épen Renan volt az, a ki 1867-ben oda nyilatkozott, hogy Sadowánál nem a német iskolamesterek, hanem a német egyetemek által terjesztett tudomány nyerte meg a csatát. Még inkább növekedett Franciaország elfogulatlan gondolkodóinak elismerése és tisztelete a német egyetemek iránt Sedan óta; csakhogy másrészt épen a közönségnek e vereség keserű emlékezete által táplált ellenszenve minden német ízű intézmény iránt lett legfőbb akadály a Franciaországban az egyetemi rendszer felé való határozottabb haladásnak. Tényleg a Bourgeois minister 1892-iki egyetemi törvényjavaslatát nem annyira a Roziére és Challemel-Lacour beszédei buktatták meg a francia senatusban,

mint inkább a német rendszer elleni antipathia és másfelől a megrögzött ragaszkodás ahhoz az eszméhez, a melyet I. Napoleonnak köszönhet Franciaország s a mely ma már törvényileg el van törölve, de a közfelfogásban még tartja magát, hogy t. i. a francziák „Université“-je a tanítással az állami iskola minden fokán foglalkozók összessége, s hogy ezt, a francia nemzeti szellem által áthatott testületet nem szabad egy új testületi rendszerrel, egy új „université“ fogalommal megbontani.

A francziák valóban inkább a névtől riadtak vissza, mint a dologtól magától, mert míg az egyetemek létesítésének formális kimondását megtagadták, azalatt minden ellenhatás nélkül hagyták csöndben a reformok egész sorozatát létrejönni, a mely a faculté-rendszer s az egyetemi rendszer közötti különbségek nagy részét elenyésztette.

Megtörtént az, hogy több izolált jelentéktlenebb facultét megszüntettek, illetőleg ezek a jelentékenyebb helyekre vitatván át, ott a faculték nagyobb csoportja létesült. Megtörtént az, hogy az egy helyen levő faculték központi közegéül az u. n. conseil général, — formális egyetemi tanács — alakíttatott a faculték képviselőiből. Ennek a tanácsnak feladatává van téve a faculték közös ügyeinek intézése, közös érdekeinek ápolása, különösen a tanrendek olyatén megállapítása, hogy az egyik kar hallgatói a másik kar öt érdeklő előadásait akadálytalanul hallgathassák, — a mi a leghatározottabb szakítás az izolált szakiskolák rendszerével; sőt az e központi tanács által képviselt faculték csoportjának a tavalyi budgettörvény már a jogi személyiség karakterét is megadta s ez által azokat tényleg egyetemszerű testületeknek ismerte el. Ezekhez járult több reform, mely a faculték nagyobb autonómiáját s tanulmányaik szabadabb berendezését biztosítja, míg másfelől a faculték hallgatóinak közös testületekbe való egyesítése van folyamatban.

E néhány, futólag kiemelt tény is világosan mutatja, hogy a francziák szakiskolai rendszere merevségéből már sokat veszített s hogy tehát az az ország is, a melyre a szakiskolai rendszer hívei legnagyobb előszeretettel és legtöbb jogosúltsággal szoktak volt hivatkozni, maga kezdi mindinkább belátni s reformjaiban is érvényesíteni azt az igazságot, hogy a felsőbb oktatás eredményesebb, ha nem külön-külön egymástól elszigetelt, egymással nem törődő, csakis a maguk korlátolt szakbeli céljait és szükségleteit szem előtt tartó szakiskolák gondját képezi, hanem oly nagy szellemi központok feladatává van téve, a melyek különböző szaktudományok munkásait és eszközeit egyesítvén magukban, élénkebb szellemi élet tanyái lehetnek és tágabb látkört is nyújthatnak.

Ez pedig nem frázis, hanem kézzelfogható valóság. Vajjon lehet-e orvost képezni a tudomány mai fogalmai szerint, a nélkül, hogy az illető a természet-tudományokkal s az azok terén kifejlődött vizsgálati, kutatási módszerekkel jobban ismerkedjék meg, mint a mennyire a középiskolákban megismerkedhetett? Vajjon nincs-e egy jogásznak behatóbb történelmi, bölcséleti ismeretekre szüksége, nem kell-e neki még az orvostudománynak is bizonyos, különösen a büntetőjoggal érintkező elemeibe betekintést szereznie, s lehet-e minde mellékszakoknak kellő, egy felsőbb iskola színvonalához mért állandó ellátásáról úgy gondoskodni, hogy arra valamelyik középiskolai tanár vagy gyakorló orvos mint kisegítő óraadó alkalmaztatik? De nemcsak ezek a már mindenütt gyakorlatilag is szükségeseknek elismert érinkezései a különböző tudományköröknek indokolják a felsőbb szakoktatásnak egyetemekbe való koncentrálását; a tudománynak minden fájában úgy a tanár, mint a tanuló rászorúl időnkint arra, hogy valamely szomszéd területről alapos értesülést szerezzen, hogy a maga szakbeli ismereteit egy másik szak terén elért vívmányokkal érintkezésbe hozza, összemérje, rajtok

mintegy kipróbálja; az egyik tanszak minden haladása bizonyos behatással van a másik tanszak fejlődésére, mely behatástól azt elzárni nem szabad.

A modern tudományosságnak jellege az, hogy a mily mértékben specializálódik a részletekben, ép oly mértékben lazítja meg az egyes tudományszakok között a régi rendszer által vont merev határokat. Ki tudná ma megmondani, hogy melyik ponton megy át a bölcsészet természettudományba, a természettudomány orvostanba? hogy hol végződik a kulturtörténelem és kezdődik a philologia? hogy hol van a határvonal egyfelől a statistika, másfelől a geographia, néprajz és természetrajz között? És a tudományok ily irányú fejlődése mellett korszerű képzés-e az, a mely a maga növendékét mintegy merev falak közé szorítva vezeti a szaktanítás taposott útján, nem sejtetve vele, nem is ébresztve vágyat benne annak tudására, hogy azok mögött a falak mögött mi található?

E mellett helyesen utalt Csengery Antal arra, hogy a szakiskolákkal szemben az egyetem nagy előnye az is, hogy betekintést engedve más szakkörbe is, lehetővé teszi olykor egy hivatását félreismeret ifjúnak a neki inkább megfelelő szakra idején való áttérését.

A mily téves a szakoknak a felsőbb oktatás terén való merev elszigetelése, ép oly elhibázott dolog rideg megkülönböztetést tenni a tudósképzés és a gyakorlati szakképzés között, amannak helyéül az egyetemet, ennek helyéül a különböző szakiskolákat jelölni ki. Senkit sem lehet már a mikor a középiskola küszöbét túllépi, tudósnak vagy gyakorlati szakembernek kijelölni, s nem lehet a felsőbb iskolákban az ismereteket e szerint a föltételezett kétféle hivatás szerint kétféleképen adagolni; csak itt, a felsőbb oktatás körében válhatik el, hogy ki fogja a maga szakában egész a tudósságig vinni s ki fogja szakismereteinek gyakorlati értékesítésével beérni; a felsőbb iskola tényleg mindkét feladat teljesíthetéseire alapot tartozik nyújtani.

Általán nincs szerencsétlenebb félreértés mint az; a mit a gyakorlatnak a tudománynyal, az életnek az elmélettel való szüntelen ellentétbe helyezése szül. A magasabb civilizáció egyik legnemesebb vívmánya az, hogy benne a tudomány gyakorlativá lesz — azaz megszűnik, elvont meddő elmegymnastika lenni, — s viszont a gyakorlat tudományossá válik, vagyis a közönséges mesterség lélekölő gépiességén fölülemelkedve, öntudatosan ad számot magának arról, hogy mit tesz, és miért teszi, azt a mit tesz? A mikor egész haladásunk abból áll, hogy tudomány és gyakorlat folytonosan érintkezve, folytonosan megtermékenyítik egymást, akkor nem szabad őket a hivatási pályákra előkészítő iskolákban sem elválasztanunk s nem szabad azokban *szellemi mesteremberket* képeznünk, gondosan óva őket attól a *veszélytől*, hogy az iskola valamikép a mechanikus kenyérkereseti tevékenységen túlmenő ismeretet is találjon beléjük csepegtetni.

Ellenkezőleg, a felsőbb oktatás elvitázhatatlan célja, nem csak valamely tudományos képzettséget igénylő pályára a szükséges készséget megadni, hanem *együttal az illetőnek általános műveltségét betetőzni*. Helyesen mondja Virchow: „Az egyetem célja az általános műveltség, egyesítve valamely szakképzettség birtokával.“ És hogy e fölfogása a felsőbb oktatás rendeltetésének nem csak a német egyetemi rendszer talajában gyökerezik, hanem általános, mutatja az a tény, hogy azt elfogadják a francia oktatásügy mai vezérférfiai is: Liard, a felsőbb oktatásügy igazgatója azt mondja a szakoktatásról: „Seule, une spécialité n'explique rien, et que pour se comprendre elle-même, il lui faut recourir à des idées qui la dépassent“. Spuller pedig, ma már Franciaországnak másodizben közoktatásügyi ministere nem rég egy, a felsőbb iskolai tanárokhoz és ifjúsághoz intézett beszédjében ez utóbbit így apostrophálta: „Önök, tanuló urak, kétségkívül azért jöttek ide, hogy bizonyos tudományt elsajátítsanak, azt, a melyre életfentartásuk

ezéljából szükségök lesz; *de ez nem főczélja a felsőbb oktatásnak*... Önök tanulmányaik tetőpontjára jutottak. Ez az a pillanat, a melyben nekibátorodniok és fölemelkedniök kell, *hogy a felsőbb oktatásban ne csak kenyérkereseti eszközt lássanak*, hanem arra való módot, hogy a társadalomban, mint annak kiválasztottjai, mint annak előkelősége foglaljanak helyet.“

A feladatoknak erre az egyesítésére intenek azok a veszélyek is, a melyek a mai kor civilisatióját jellemző végletes munkafelosztás nyomában járnak. Ifjainkat meg kell óvniunk attól, hogy magukat csak egy-egy géprésznek érezzék a társadalom nagy mechanismusában, ezért meg kell nyitniunk látkörüket több irányban, ébren kell bennök tartanunk az érdeklődést, az érzéket hivatási szakukon kívül álló ismeretek és eszmék iránt is. A társadalom mai nap megkövetelheti az iskoláktól, hogy a szakemberek, a kiket képeznek, egyúttal általános értelemben művelt emberek is legyenek.

Ámde ennek az egyesített feladatnak megoldása szegényes, kisszerű, elszigetelt szakiskoláknak egészen sohasem, részben is csak nehezen és kivételesen sikerülhet; erre egyetemek, vagyis a tudományok nagyobb körére kiterjedő, kiváló szellemi erőkkel és gazdag anyagi eszközökkel ellátott főiskolák szükségesek. A tudományok jótékony kölesönhatása s a tágabb körben való körültekinthetés a szakiskolákban mindig hiányozni fog, de még a maguk meghatározott körében is legtöbb-ször nélkülözni lesznek kénytelenek e szakiskolák a kiválóbb szellemi erőket s a tanulmány és bűvárlat bőséges külső eszközeit.

Ez az elv, nézetem szerint, nem csak az egyetemen rendesen képviselve levő szakoknak külön szakiskolákba való utalása ellen szól, de maga után vonja azt is, hogy az úgynevezett technikai szakok — melyekhez a mezőgazdaságtan, bányászat, erdészet is számíthatók, — szintén nem külön-külön szakiskolákban taníttassanak, de

lehetőleg nagy és tágkörű főiskolákhoz, — egyetemekhez vagy *műegyetemekhez* — csatoltassanak.

Mindezeket tekintetbe véve, egy csöppet sincs okunk tehát akár csodálkozni, akár sajnálkozni felette, hogy a felsőbb oktatás modern fejlődése a nagy centrumnak kedvez s a kisebb, elszigetelt iskolákat elnyomja. Ezt a tudományok fejlődése s abból folyólag az igények fokozódása okozza; ez ellen hiába hozzák fel a régi jó idők egyszerű viszonyai közt elért eredményeket. Hát vajon igényeink minden más téren nem fokozódtak, nem finomultak-e ugyanoly mértékben? Vajon lakviszonyaink, közlekedési, kényelmi eszközeink azok-e ma, a melyekkel 50 év előtt apáink beérték? csodálkozunk-e a felett, hogy katonaságunknak ma háromszor annyi férőhely kell a modern laktanyákban, mint a mennyi a régi kaszárnyákban volt? és csak a tudomány legyen az, a melytől megkivánnók, hogy ugyanazokban a szerény keretekben mozogjon ma is és ugyanazokra a szerény eszközökre szorítkozzék, a melyek régente elegendőknek és megfelelőeknek látszottak?

Es mind a felhozottakon kívül nyomatékosan szól az egyetemi rendszerhez való fokozatos áttérés — tehát egyetemeink szaporítása, — és a szakiskolai rendszer elhagyása — egyelőre legalább a felsőbb szakiskolák számának apasztása — mellett az a tekintet, hogy ily változás ifjainknak a különböző szakpályák közötti jobb megőszlésát vonná maga után s különösen a jogi szaknak nálunk a mai iskolai állapot által is előidézett egyoldalúan túlnyomó cultiválását a fiatalság részéről megszüntetné.

Magyarországon ez idő szerint két egyetemi jogi kar, egy állami és két királyi jogacademia, egy érseki és egy püspöki kath. joglyceum, egy ágost. evangelikus és négy evang. református jogacademia, tehát összesen *tizenkét jogiskola* létezik, a melyeken az 1892/3-iki tanévben mindössze 3246 joghallgató volt beírva. Míg tehát azt láttuk, hogy az egyetemeken képviselt többi karokra

nézve Magyarország Europa legrosszabbul ellátott országa, addig a jogiskolák számára nézve a legeslegelsők közé sorolható; számbavéve ugyanis hazánk lakosságát, 1,261.000 lakosra esik egy jogiskola; csak az egyetemekkel is leggazdagabban ellátott Szejc, — melynek hasonló arányszáma 583.400, és Holland, 1,141.000-es arányszámával — előznek meg e tekintetben. Mögöttünk marad Németország, a hol — mint láttuk — 2,470.000 főre esik egy egyetem, tehát egyúttal egy jogiskola is, de mögöttünk marad még Francia- és Olaszország is, dacára, hogy ezeknek több jogiskolájuk van, mint a mennyi egyetemet ott számbavettünk. Nevezetesen Franciaországban 13 jogi faculté van, tehát 2,949.000 lélekre esik egy, Olaszországban pedig, a hol — a nem állami egyetemek hozzászámításával is — nem kevesebb mint 21 jogiskola van, e szám még mindig kisebb aránylag a magyarnál, vagyis ott 1,436.000 lakosra jut egy jogi tanintézet.

A magyar jogiskoláknak ez az aránytalanul nagy száma egyfelől mindenestre bizonyos szellemi és anyagi tökéket, melyek más, valódi kulturális szükségletekre volnának fölhasználhatók, fölöslegesen köt le, másfelől hozzájárulhat ahhoz is, hogy többen keressék fel a jogi pályát, mint a hányra a közszolgálat és jogélet szempontjából szükség volna; főkép okozója lehet pedig annak, hogy jogi pályára lépnek — a tanintézet könnyebb megközelíthetősége miatt — olyanok is, a kik arra valódi hivatást nem éreznek.

Azt szokták mondani, hogy nálunk a jogi szak iránti előszeretet nem is vezethet túltermelésre a jogi pályán, hanem csupán egy nemzeti hagyománynak, szokásnak felel meg, mely szerint az előkelőbb osztályok a maguk fiaira nézve az általános műveltség kiegészítéséül tekintik azt, hogy jogi tanulmányokat végeztek legyen, — ép úgy, mint a németek fiaik által philosophiai tanulmányokat végeztetnek, az angol ifjak pedig az egyetemen is humaniorákat, vagy mathematikát tanulnak.

A mennyiben ez csakugyan hagyománynak és szokásnak volna elfogadható, kifogást aligha lehetne tenni ellene, mert hiszen, ha olyanok, a kik valamely kenyérkereseti tanulmányt úgy sem végeznek, magukat *bármely* egyetemi szakban csupa ambícióból kiképezik, ez mindenesetre csak javára szolgálhat a társadalom értelmi tőkéjének.

Ámde a baj ott rejlik, hogy míg eme nemzeti hagyomány segítségével, — de mindenesetre a jogiskolák igen nagy száma miatt is, — a jogi szak és jogi pálya ugyancsak megkapják — talán fölös mértékben is — a maguk contingensét, addig némely más, ép oly fontos pálya, melyet társadalmi előszeretet nem véd s a melyre a kiképzésnek annyi alkalmá nem kínálkozik, parlagon hever, vagy legalább is a jogihoz hasonlítva nagyon elhanyagoltnak tűnik föl nálunk.

Így már most nagy nehézségekbe kerül gyakran a középiskolai tanári állások betöltése kivált némely szakban, — szóval: hiány van középiskolai tanárjelöltekben, mely hiány középiskoláink fejlődésével s kivált, ha a felekezeti nyugdíjintézet életbe lép, még érezhetőbbé fog válni. És még inkább elhanyagoltnak látszik hazánkban az *orvosi pálya*; míg például Németországban 5764 lélekre esik egy orvosnövendék, nálunk, Magyarországon majdnem háromszor annyira, t. i. 15.156 lélekre; hasonló a különbség, ha orvosnövendékeink számát a franciaországgal állítjuk egybe, a hol 5801 lélekre esik egy orvosnövendék; a mienktől még eltérőbb, vagyis még kedvezőbb Olaszország arányszáma, a hol 4944, és Ausztriáé a hol 4535, s a Belgiumé már épenséggel, a hol 4202 lélekre jut egy orvosjelölt.

Még világosabban mutatja az aránytalanságot az orvosnövendékek és joghallgatók számának szembeállítás. Ugyanis Europa legtöbb államában az előbbiekek száma az utóbbiakét felülhaladja, vagy a hol megfordított viszony is van, a különbség az orvosnövendékek és jogászok száma között nem nagy. Így Németország-

ban — a hol különben a jogászok egy ideig a bölcseleti karon szerepelnek, — 8575 orvosnövendék áll szemben 7225 joghallgatóval, Belgiumban 1474 orvosnövendék 1024 jogászszaal, Ausztriában 5451 orvosnövendék 5139 jogászszaal, Olaszországban 6100 orvosnövendék 5186 jogászszaal és Franciaországban, — a hol legújabban a joghallgatók száma nagyon felszökött — 6609 orvosnövendék 8878 jogászszaal. Nálunk azonban a jogászok száma *több mint háromszorosan* múlja fölül az orvostanhallgatókét, — lévén, az 1892/3 tanévben, 3246 joghallgató és mindössze csak 1078 orvosnövendék, s a mi legszomorúbb, az orvosnövendékek száma újabban még csökken, míg a jogászoké emelkedik.

Kétségbe vonhatatlan, hogy a magyarországi orvosnövendékek ezen *példátlanul álló* csekély számának, — mely, fájdalom, ez idő szerint semmi növekedési tendenciát sem mutat, — nagy részben okozója az a szintén példátlan körülmény, hogy hazánknak — mely pedig úgy területe, mint lakossága száma szerint a közép nagyságú európai államok közé sorolandó, — ez idő szerint csak két orvostudományi kara, — mert csak két egyeteme van.

Azonban elismerendő, hogy a magyarországi orvosnövendékek csekély száma bizonyos fokig csak látszólagos, t. i. nem jelenti azt, hogy Magyarországon egyáltalán csak ily kevés ember lesz orvossá. *Minden* ország ifjainak egy része külföldi egyetemeket is keresvén föl, normális viszonyok között levő országok számarányainak összehasonlításánál az a körülmény, hogy a külföldön levő ifjak egyszerűen nem számíttatnak, a kölcsönös arányokon mitsem változtat. Azonban mi Magyarországon, az orvosképzés tekintetében, abban a sajátságos helyzetben vagyunk, hogy orvosi pályára készülő ifjaink oly nagy számmal tanulnak a hazán kívül, miszerint e tekintetben velünk csak Horvátország

és a balkán államok hasonlíthatók össze s még ez utóbbiakkal szemben is különlegességünket képezi, hogy külföldön képzett nagy számú orvosnövendékeinknek majdnem egész tömege csak a szomszéd Austria egyetemeit, főleg Bécsset keresi föl, olyannyira, hogy egyes években Bécsben a magyar orvosnövendékek száma az osztrákokét fölülhaladta!

Ennek az átlag körülbelül 600* főre tehető, osztrák egyetemeken tanuló magyar orvosnövendéknek *a Magyarországon képzettekhez való hozzászámításával sem érjük utól más országok orvosjelöltjeinek arányszámát*, s hogy azoknak daczára, még mindig túlkevés ember lesz nálunk orvoszá, azt bizonyítja orvosainknak a lakossághoz mértén határozottan csekély száma; ** ez a körülmény tehát az előbb kifejtetteket egyáltalán nem rontja le; de ellenkezőleg, orvosnövendékeink tömeges vándorlása Austriába egy újabb s pedig nyomatékos érvet képez egyetemeink, különösen orvoskaraink szaporítása mellett.

Alig szorúl ugyanis magyar olvasóval szemben bizonyításra az, hogy oly jelentékeny contingensnek, — a mely az orvosi pályára lépő magyarországi ifjakkal *több mint egy harmadát* képezi — egész felsőbb iskolai tanpályája alatt külföldön tartózkodása s egy külföldi nagy tanintézet szellemében való kiképzése nemzeti szempontból nagy és súlyos hátrány, mert — mint az úgy a harmadik egyetem, mint a Josefinum ügyében megtartott enquêteben bőségesen ki volt fejtve, az illetők sok esetben nemzeti szellemüinktől is elidegenedniel,

* 1884-ben Bécsben magában 759 magyarországi orvostanhallgató volt; azóta, úgy látszik, e szám ott is alászáll, — tehát ezzel is fogy a magyar orvosnövendékek száma; az 1893/4. tanév téli félévében Bécsben 369 és Grácban 150, ezen a két egyetemen tehát összesen 519 magyar orvostanhallgató volt beírva, — a horvátokat be nem számítva; szokott még ezenkívül egynehány magyar hallgatója lenni az innsbrucki és prágai orvosi facultásoknak.

** Nálunk 3637 lélekre esik egy orvos, Austriában 2898-ra, Németországban 2285-re, Belgiumban 2207-re, Schweizban 2003-ra.

hazai orvostudományunk és orvosi irodalmunk iránt pedig már épenséggel közönyöseké szottak válni. E mellett a fontos szempont mellett egészen eltörpül az a másik, a mely szintén gyakran felhozott, hogy t. i. e nagy számú magyar ifjúnak külföldi tartózkodása és fogyasztása közgazdasági szempontból is veszteséget képez ránk nézve.

Ezeknek az Austriában képzett magyar orvosoknak egy jelentékeny része mindenesetre olyan, a kit — mint a románokat és erdélyi szászokat — a magyar tanítás és magyar főiskolai élet iránti idegenkedése visz határainkon kívüli helyre; de nagy része, sőt — mint Trefort 1885-ben ki is mutatta — nagyobb része e contingensnek nem ily érzület által hajtatik külföldre, hanem egyszerűen megszokás, a bécsi egyetem régi hírneve és — mint főkép az ország nyugati és éjszaki vidékeiről való ifjú, — az által a körülmény által is indíttatik oda, hogy a bécsi vagy gráci egyetemét közelebb kapja, mint a budapestit, vagy pláne a kőlozsvárit, s *eddig az osztrák orvosi diploma mindenben egyenlő jogokat nyújtván a magyarral, az ott tanuló és képesített egyének, a hazában képzettekkel szemben semmiféle hátrány által sújtva nem voltak.* Mindenesetre a legutólsó indokot képezi ennél a kifelé yágyódásnál a bécsi orvostudományi karnak némelyek által hirdetett superioritása a budapesti felett, mert az ma már talán nem is olyan nagy, és mert a tanárok jelességét s a tananyag gazdagságát ott erősen ellensúlyozza a hallgatók túlnagy száma.

Ezt az állapotot nemcsak nemzeti érdekeink szempontjából mutatkozó árnyoldalai, hanem mondhatnám *nemzeti büszkeségünk, önértékünk szempontjából* is meg kellene szüntetni, még pedig mielőbb. Hogy tehetségesebb, becsvágyóbb ifjaink, a kik vagy maguk megtehetik, vagy a kikért az állam e czélból áldozatot hoz, felsőbb tanulmányaik ideje alatt *különböző külföldi államok* jelesebb tanintézeteit is fölkeressék, azok szellemi nagyságainak

képző behatását saját szellemi fejlődésükben s idővel hazai tudományos életünkben és közszolgálatunkban értékesítsék: ezt csakis kívánatosnak, sőt szükségesnek tarthatja mindenki. De, hogy hazai orvosainknak több mint harmadrésze — kikre egészségügyünk igényei s az e pályára lépőknek már kimutatott aránylag csekély száma mellett *föltétlenül szükségünk van*, — egész szakbeli kiképeztetését a szomszéd államban kapja s annak diplomájával foglalja el helyét hazai orvosaink között: ezt Magyarországra nézve egyenesen megszegyenítő, lealázó állapotnak tartom, egy *leplezhetetlen kulturális deficitnek*, a mely azt látszik mutatni, hogy Magyarország, daczára minden előhaladásának, ma még a közszolgálat és társadalmi tevékenység egy jelentékeny és fontos ágában nem tud annyi szakerőt termelni, a mennyire szüksége van s ezért kénytelen a szomszéd állam segítségét venni igénybe.

Ennek a bajnak orvoslása látszólag nagyon egyszerű. Bizonyos tekintetben már kezdetét is vette a kormánynak azzal az általánosan helyeselt intézkedésével, mely szerint az újabban szervezett tisztí orvosi vizsgálat letehetését magyar orvosi diploma föltételéhez kötötte, — a mi által csak a *kölcsönösség* követelményének felelt meg, mert Austriában így van ez már régóta a magyarokkal szemben.

Lehet azonban és szükséges is ennél tovább menni. Részint törvényeink, részint szabályzataink megállapítják, hogy aki magyar középiskolai tanári oklevelet akar szerezni, felsőbb iskolai tanulmány éveiből legalább egy évet, a ki pedig jogi qualificációt akar szerezni, az legalább két évet hazai főiskolán tartozik tölteni; és úgy a jogi, mint a philosophiai doctori, nemkülömben a műszaki oklevél hazai érvénye nostrificationális eljáráshoz van kötve. Az orvostudomány utóvégre is nem sokkal nemzetközibb jellegű a technikai szakoknál; az is magában kell, hogy foglalja a hazai viszonyok, némely törvények ismeretének bizonyos mértékét s

mindenekfölött megkívánható a hazai orvostól is, hogy a magyar nyelvben teljesen jártas legyen, a mire nézve a ma Austriával szemben tényleg, bár nem épen törvényileg fennálló eljárás semmiféle garantiát sem nyújt.

Tehát egészen elegendő *elvi szempontokkal* is lehetne a jelenlegi állapot megszüntetését indokolni, még ha azt nem is kívánnák meg oly fontos nemzeti érdekek, a melyek minden más indokolást fölöslegessé tesznek.

Akár csak azt a módot választjuk, a melyet a budapesti orvosegyelet már az egészségügyi törvény meghozatala előtt ajánlott, hogy t. i. az osztrák orvosi diploma ép úgy nostrificálás alá essék, mint egyéb külföldi oklevelek, akár azt is, a melyre maga Billroth hívta fel figyelmünket, hogy t. i. a Magyarországon érvényes orvosi képesítés három tanulmányi évnek hazai egyetemen való elvégzéséhez köttessék: mindkét módon elérhetjük azt, — a mi *részben* valószínűleg már a tisztí orvosi vizsgálatra vonatkozó rendelet folytán is rövid idő alatt be fog következni, — hogy t. i. a tanulmányaikat Austriában végző magyar orvosnövendékek legnagyobb részét, legalább is mindazokat, kiket nem mélyebben rejlő pszichologiai rúgók vittek oda, visszatérjük a hazába, — sőt könnyen lehet, hogy e tekintetben Austria maga fog segítségünkre sietni s fogja valami rendszabályokkal eltávolítani a Bécsben már úgylis kissé terhére eső nagy számú magyar hallgatók egy részét.

De ha ezt elértük, — a mint hogy el is kell érünk, — azzal még, nézetem szerint, koránt sincs a kérdés teljesen megoldva és az előbb jelzett kulturális deficit fedezése biztosítva.

Az Austriából többé-kevésbé kényszerítve haza kerülendő orvosnövendékek egy része kétségkívül a kolozsvári egyetem hallgatóságát fogja örvendetesen szaporítani, — különösen, ha addig megtörténik az, a mi mulhatatlanul szükséges, hogy t. i. ezen egyete-

münk klinikai szakai is jobb elhelyezést és felszerelést nyerjenek.

A túlnyomóan nagyobb rész azonban, — ha addig más intézkedés nem történik, — előreláthatólag a budapesti egyetemen fog letelepedni.

A budapesti egyetem orvoskarát az 1883-iki enquête alkalmával igen illetékes férfiak túltömöttnek mondták. Azt nem is lehet tagadni, hogy ha egy egyetemen a klinikai előadásokat 200—240, a boncztaniakat 300, a természettudományiakat is 220—260 hallgató látogatja, — vagy legalább tartoznék látogatni, — ott ezen, különben is a demonstratív tanszakokra nézve túl-nagynak mondható létszám minden további növekedése a taneredményt gyöngíti, mert szaporítja azoknak a számát, a kik a bemutatandó kóreseteket, műtéteket, készítményeket és egyéb tárgyakat kellőkép meglátni s az azokhoz fűzött magyarázatokat kellőkép megérteni nem képesek. Igaz, hogy vannak a világon sokkal népesebb orvoskarok is: Berlinben 1279, Münchenben 1414, Bécsben 2305, sőt Párisban 4523 orvosnövendék volt a múlt tanévben, míg Budapesten csak 868*; de a mikor nem arról van szó, hogy az orvosnövendékeink mai, túlságosan csekély száma mellett szükségkép elvárando s legalább a régibb, nagyobb számot helyreállító természetes szaporulat elhelyezéséről gondoskodjunk, hanem arról, hogy egyszerre egy recipienst állítsunk egy, az országba okvetetlenül előbb-utóbb visszaözlendő *százakra menő tömeg* számára, akkor nézetem szerint a feladat helyes megoldása csak az lehet, ha a rohamosan is bekövetkezhető szaporulatra való tekintettel *orvosi facultásaink számát szaporítjuk*, ezáltal egyúttal közrehatván arra is, hogy az orvosi pálya contingense ne csak az Auszriából visszakerülők által, hanem az új

* Még az azelőtti évben 928, tíz év előtt 1156; egyébiránt a természettudományi tanulmányoknál ezekhez járul mintegy 140—150 gyógyszerésznövendék.

iskola vonzereje körébe eső új elemekkel is gyarapodják.

Mikor Austriában öt orvoskar volt, (a mi nálunk legalább háromnak felelne meg) akkor Billroth — hogy Bécs fölöslege levezetessék, — új orvoskarok létesítését sürgette Brünnben és Czernowitzban; azóta tényleg létre is jött egy hatodik Lembergben; és mi a bécsi invázió közeli kilátásával szemben haboznánk még egy harmadikat is felállítani?

Arról meg vagyok győződve, hogyha azok a künnlevő orvosnövendékek Austriából, — illetőleg legnagyobb részök, — hazatér, némely oldalról fogják majd szorgalmazni, hogy a tömeges collegiumok megoszthatása kedvéért a budapesti egyetem orvoskarán legalább a legfontosabb szakok számára paralell intézetek állíttassanak fel. Ezt tartanám, — megvallom — a legelhibázottabb eljárásnak. Ugyanazzal a költséggel, — sőt valószínűleg kisebbel, — mint a mennyibe ezek a paralell intézetek kerülnének, létesíthetünk — ha azokat valamely nagyobb vidéki városban állítjuk fel, — egy új orvos- és természettudományi kart, tehát teremthetünk egy új központot a tudományművelés, tanítás s egyúttal az egészségügy számára; vajjon képezhetné-e még kérdés tárgyát, hogy az utóbbit tenni helyesebb volna, mint az előbbit? annál inkább, miután a paralell katedrák túlságos szaporításának még a tanítás és vizsgázás szempontjából is megvannak a maga hátrányai, a melyekre az 1883-ki enquêteben éppen a jelenlegi közoktatásügyi minister helyesen utalt rá.

Néhányan azonban úgy vélekedhetnek, hogy az új orvoskar felállítása esetében is még kétséges maradna, vajon az orvostanhallgatók jövőben támadó többlete azt az új kart szívesen keresné-e föl s nem mutatkoznék-e annak daczára Budapesten oly túltömöttség, mely a paralell intézeteket mégis csak elkerülhetetlenekké tenné?

Ezzel szemben először is arra kell figyelmeztet-

nem, hogy ha csak a numerus claususra nem gondolunk, paralell intézetekkel sem biztosíthatjuk föltétlenül az arányos megoszlást, mert nem akadályozhatjuk meg, hogy a kedveltebb, népszerűbb tanár collegiumában esetleg sokkal számosabban gyűljenek össze, mint a másikéban.

Egyébiránt megengedem, hogy a harmadik egyetem fölállítása esetében is az Austriából hazajöendő orvosnövendékek jelentékeny része a budapesti egyetem hallgatóságát szaporítaná; valamennyit bizonyára nem lehetne Kolozsvárra és a létesítendő új facultásba terelni. De egészen biztosnak tartom azt, hogy az új orvosi facultás a hazatérő contingens tekintélyes részét fölfogná, levezetné azonfölül a budapesti orvoskar rendes, természetes succrescentiájának egy részét is és toborzana új híveket az orvosi szak számára. Tehát az az új orvosi kar — közönséges szóval élve, — mindenesetre kifizetné magát.

Föltevésem mellett bizonyít az, hogy a jogacademiciáknak, daczára, hogy ma nem nyújtják azt a képesítést, a melyet az egyetem, mégis van hallgatóságuk, még pedig némelyiknek nem is épen csekély számú; (120—160) és hogy a kolozsvári egyetem orvoskara — daczára klinikái kezdetleges állapotának s daczára annak, hogy viszonyaink történeti fejlődése következtében ez az egyetem majdnem egészen csak az erdélyrészi ifjúságra s ennek is főleg csak magyar részére van utalva, tudott 156 orvostanhallgatót* vonni magához. Vajon, ha egy új orvoskar állíttatnék föl, melynek természetes kiegészítési területe vagy az ország egész nyugoti, vagy középszáki vagy középdéli része volna, nem számíthatna-e az — természetesen jó ellátás mellett — egy pár száz olyan orvostanhallgatóra, a ki különben vagy a budapesti egyetem terhét növelné, vagy egyáltalán nem lépne e pályára?

* Az 1892/3. tanévben a téli félévben 137.

Tehát azt, *hogy orvosainkat legalább tanulmányidejük nagyobb része alatt mind a hazában képezzük és hogy több orvost képezzünk*, egy önálló, speciális érvnek tekintem a harmadik egyetem mielőbbi felállítására mellett; mert az előbb elmondottak után alig kell hangsúlyoznom, hogy külön orvosi szakiskolát, a minő némely országában Európának, úgy mint Angliában, Portugálban és, bár csak alantasabb képesítés céljából, Franciaországban — itt-ott fennáll, ezélszerűnek nem tartok, s hogy egy új orvosi facultással amúgy is együtt járván a mathematica-természettudományi szakok legtöbbje, — s pedig a legköltségesebbek, — ott már egy teljes philosophiai kar létesítése aránylag csekély többletköltséggel járna, a mivel viszont a tanárképző intézetek szaporításának magában véve is fontos érdekét elégítenők ki, míg valamelyik meglevő jogacademia hozzácsatolása teljessé tenné az új egyetemet.

A létesítendő harmadik egyetem népességére vonatkozó minden combináció magától értetődőleg ingatag alapon nyugszik s így, bár valószínűnek tartom, hogy az az egyetem — kellő helyen állítva fel, — rövid idő alatt népesség tekintetében túlszárnyalná a kolozsvárit, nincs semmi eszközöm a melylyel az ebben kételkedni akarókat föltevésem helyességéről meggyőzhessem.

Azonban ez nem is szándékom. A mondottak után én legközelebbi feladatomnak inkább azt tartom, bebizonyítani, hogy — eltekintve az olyan, egészen törpe számú hallgatósággal bíró főiskoláktól, mint a legkisebb olasz egyetemek — *valamely egyetem hallgatóságának, a nagy centrumokhoz képest csekély létszáma korántsem bizonyítéka jelentéktelenségének*, s hogy egy oly egyetem, melynek csak annyi — vagy akár valamivel kevesebb — hallgatója van, mint a mi, gyakran indokolatlan kicsinyléssel emlegetett kolozsvári egyetemünknek, nagyon jól betöltheti hivatását úgy a tudomány művelése, mint a képzés.

terén s működése eredményével dúsan kamatoztathatja a reáfordított áldozatokat.

Vegyük csak tekintetbe, hogy a mi kolozsvári egyetemünk az 1892/3. tanévben a maga 611 hallgatójával* népesebb volt a németországi giesseni, kiel és rostocki, az angol st. andrewsi és durhami, az osztrák czernowitzi, a horvát zágrábi, a belga genti, a svejci báseli, zürichi, berni, genfi és lausannei, a holland utrecht és groningeni s az olasz messinai és cataniai egyetemeknél, — az egészen apró olasz egyetemeket s a francia faculták kisebb csoportjait nem is említve. Egy főiskola, a mely évente 56 jog- és államtudományi doctort, 31 orvosdoctort, 5 bölcészetdoctort, 24 okleveles középiskolai tanárt, 50 államvizsgálaton képesített jogászt és 36 gyógyszerészt bocsát ki kebeléből, — mint a kolozsvári tavaly, — az a *teljesen gyakorlati felfogás* szempontjából is oly tényező a nemzet nagy munkaszervezetének folytonos megújulásában, a melylyel ugyancsak számolnunk kell, és föltételezve azt, — a miről gondoskodni kötelessége lesz a kormánynak, — hogy a létesítendő harmadik egyetem képesítő okleveleinek belső értéke nem lesz csekélyebb a létező egyetemekénél: úgy társadalmi, mint állami szempontból valóban csak örülhetnénk neki, ha az az új egyetem csak annyi hallgatót is fogadna magába s csak annyi qualificált egyénnel is szaporítaná értelmiségünket, mint jelenleg a kolozsvári.

Ép oly elhibázott dolog volna kicsinyelni a kolozsvári egyetem hatását *tudományos életünkre* s ebből akarni kedvezőtlen következtetést vonni egy létesítendő harmadik egyetem hasznára. Csak utána kell nézni, hogy a *tudományok bármely ágában* a kolozsvári egyetem tanárai az alatt a huszonkét év alatt, a mióta ez az egyetem fölállítatott, mekkora és milyen értékű részt vettek tudományos irodalmunk továbbfejlesztésében és

* Az 1893/4. tanévben volt: a téli félévben 648, a nyári félévben 577 hallgató.

csakhamar meggyőződünk felőle, hogy a mikor 1872-ben törvényhozásunk a kolozsvári egyetemet megalkotta, megalkotta valószínűleg ha nem is a javaslatot tevő kormánynak, de a részvevők legnagyobb részének abban a hitében, hogy itt az anyaországba beolvasztott Erdély ezelőtti önállóságának, történeti jogainak respectálásáról van csak szó, akkor a törvényhozás — majdnem öntudatlanul — egy hatalmas új forrását nyitotta meg nemzeti tudományosságunknak, nemzeti kulturánknak, a mely *nélkül* minden bizonynyal nem emelkedett volna szellemi életünk oly könnyen mai színvonalára. Mert hiszen nem akarom én tagadásba vonni, hogy a kolozsvári egyetemen e huszonkét év óta működött férfiak *nagy része* ezen egyetemen való alkalmaztatása *nélkül* is megtalálta volna a tudományos sikerek és érdemek felé vezető utat, de hogy egy részök talán a hazai tudományos pálya számára egészen el is vészett volna, nagy részök pedig mindenesetre kisebb és rövidebb idejű tevékenységet fejthetett volna ki ezen a pályán, ha a kolozsvári egyetemen a maga idejében helyet nem talált volna: az csak kétségtelen!

A kolozsvári egyetem példáját tehát én minden mélyebben gondolkozó szemében csakis a legerősebb buzdításnak tartom arra nézve, hogy mielőbb egy harmadik egyetem fölállítása által nyissunk egy újabb forrást művelődésünk, szellemi haladásunk számára.

Élénken illusztrálja a kisebb egyetemeknek a tudományosság és oktatásügyre gyakorolt jótékony, termékenyítő befolyását az a hatás is, a melyet a kolozsvári egyetem-budapesti, nagy egyetemünk fejlődésére gyakorolt.

Vegyük elő a budapesti egyetem legújabb almanachját és látni fogjuk, hogy ez az egyetem jelenleg — a theologiait kivéve, — valamennyi karán a kiváló tanerők egész sorozatát a kolozsvári egyetemnek köszönheti. A jogi karon: Plósz Sándor, Zsögöd Benő, Nagy Ferencz és Concha Győző; az orvosi karon Fodor József, Schulek Vilmos, Plósz Pál, Ajtay Sándor, Hőgyes

Endre, Török Aurél, Bókai Árpád és Klug Nándor, a bölcészeti karon Lánczy Gyula, Hegedűs István és Szinyei József mind a kolozsvári egyetemről kerültek ide, ép úgy mint, a budapesti egyetemnek több már elhunyt jelese, például Lenhossék, Jendrassik és Balogh Kálmán, vagy mint a műegyetem tanárai közül Réthi Mór és Entz Géza. Félreismerhetetlen, hogy mily nagy előny háramolnék a budapesti egyetemre, — mint az ország első tanintézetére s általa a tudományos képzés ügyére is — az által, ha a kolozsvárin kívül még egy egyetem létesülne a vidéken, a mely szintén tért nyitván minden szakbeli tudományos férfiak működésére, ezáltal a tudománynak és tanításnak tett közvetlen szolgálatokon kívül a kormányt abba a helyzetbe hozná, hogy az ország első egyetemén megüresedő tanszékek betöltésénél két kisebb egyetemnek már bevált, már kipróbált erői közül válogathasson.

Hogy az a harmadik egyetem, — bármelyikében a versenyző városoknak állíttatnék is fel, — egy, Kolozsvárnál ugyan talán népesebb és élénkebb, de Budapestnél mindenesetre sokkal jelentéktelenebb város talajában volna kénytelen gyökeret verni, az jelentősége, haszna szempontjából veszélyesnek vagy károsnak épen nem volna tekinthető. Tudvalevőleg Németország és Anglia némely leghírnevesebb egyeteme olyan kis városban áll fenn, a melynek jelentőséget úgyszólván épen csakis egyeteme kölesönöz. És ha elismerendő is, hogy mai nap egy új egyetem fölállításának és fölvirágoztatásának föltételei lényegesen különböznek a régiektől, bizonyos az is, hogy nálunk nemcsak az egyetemek, de általán a tanintézetek prosperálása és a tudományos működés sikere szempontjából nagyon téves nézetek vannak elterjedve, melyek túlságos előnyöket tulajdonítanak a fővárosnak és túlságosan kicsinylik a vidéki központokat.

Magyarországon a legtöbb fiatal tanár, a mint kathedráján egy kissé megmelegedett s miután első

irodalmi babérjait egy esetleg kétes értékű tankönyv megírásával megszerezte; azonnal igényt formál arra, hogy felhozzák a fővárosba, mert: „nálunk szellemi élet csak a fővárosba van! a vidék kisszerű viszonyai elnyomják a nagyobb tehetséget, a nemesebb ambíciót! stb. stb.“ Mindezeket én az esetek legtöbbszörében üres frázisoknak tartom, a melyek mögött gyakran csak az egyéni tehetetlenség rejtőzik, és a mely, ha komolyan vennők, következményeiben oly *esztelen centralisatióra* vezetne, a mely valóságos csapássá válhatnék az országra nézve. A fővárosnak tagadhatatlanul meg vannak a maga nagy előnyei úgy a tanárookra, mint a tanulókra nézve, úgy anyagi, mint társadalmi s bizonyára szellemi tekintetben is; oly előnyök, a melyek nálunk, amaz óriási különbség mellett, mely a mi fővárosunkat úgy népszámban, mint jelentőségben, súlyban az ország többi nagyobb városaitól elválasztja, *teljesen* csakugyan sehol sem pótolhatók; de ezekkel szemben vannak a vidéki központoknak is speciális előnyeik, a melyek nagyon jótékony tényezőt képezhetnek azzal a káros *kizárólagossági* iránnyal szemben, a mely a mi szellemi életünkben az utóbbi évtizedek alatt a főváros javára kezdett érvényesülni.

Először is a tanulókra nézve: minden szakban és főleg az első években nagy előny az, ha egy kisebb intézet hallgató-száma a tanárral való sűrűbb érintkezést lehetővé teszi; a középiskola fegyelmeiből csak az imént kiszabadult ifjat a korlátlan szabadsággal gyakran együttjáró semmittevésben egy kissé korlátozza. Másodszor a tanárokat a kisebb, csöndesebb hely, a politikai és társadalmi élet szelídebb hullámverése, a nem tudományos ambíció legtöbb csábítószerének teljes hiánya, ügyszólván ráutalja a contemplatív elmélyedésre, a hallgatóikkal és tudományszakukkal való beható, ódaadó foglalkozásra, a mely a legtöbb esetben igen szép gyümölcsöket terem. Természetesen mindig föltételezendő az, hogy az a vidéki helyen fennálló

egyetem *kitünően legyen ellátva a tanulás és tudományművelés minden tényezőivel; továbbá főleg, hogy a tanári illetmények elég nagyok legyenek arra, hogy jeles erők jogosult igényeit is kielégíthessék; hogy az egyetem gazdag gyűjteményekkel, jól berendezett laboritóriumokkal és klinikákkal — szóval egy modern nagy tudományos központ egész apparátusával — rendelkezék. A mi ily berendezés mellett is még itt-ott a tudományos működés sikeréhez hiányozhatnék, az a mai közlekedési viszonyok mellett egy kis fáradsággal vajmi könnyen pótolható.*

Tehát én abban, ha a létesítendő harmadik egyetem *extensiv jelentőségében* nem is múlná fölül egyhamar az oly kisebb főiskolákat, mint például a kolozsvári, semmi hátrányt, ennek lehetőségében semmi okot a harmadik egyetem fölállítása ellen nem láthatnék; sőt felsőbb oktatásunk és egész szellemi életünk egészséges fejlődése szempontjából okvetlenül szükségesnek tartom, hogy *ne csak a fővárosban levő szellemi központok gyarapíttassanak, hanem mielőbb létesíttessék — a kolozsvárin kívül — egy új góczpont a vidéken a felsőbb oktatás és tudományos működés számára.*

A harmadik egyetem létesítésének akadályaképen rendesen föl szokták hozni azt is, hogy *nincsenek tantervünk*, a kiket megnyugvással lehetne annak az új egyetemnek a tanszékeire állítani. Én ezt is tévedésnek, alaptalan aggodalomnak tartom. Tulajdonképen itt egy circulus vitiosussal van dolgunk, a melyből nincs más kibontakozás, mint a megvalósítás bátor megpróbálása.

Az oly városban a hol nem építkezik senki, az építészek nem szeretnek letelepedni; a hol pedig megfordított a helyzet, ott nem azért van sok építkezés, mert sok az építész, de azért van sok építész, mert az emberek sűrűn építkeznek.

A míg nekünk csak két egyetemünk van, addig

nem kívánhatjuk, hogy különösen az oly szakot, a melyben az egyetemi tanszék a sikeres munkásság egyedüli jutalmát, az ambíció egyedüli célját képezi, sok ember válassza hivatásául.

Bár ekkép egyetemeink csekély száma bizonyos tekintetben magában hordozza a tanerők elégtelenségének okait, mégis azt hiszem, a fennakadás minden veszélye nélkül foghatnánk hozzá a legközelebbi jövőben is egy új egyetem tanszékeinek ha nem is az egész vonalon egyszerre, de legalább részben *fokozatos egymásutánban* való betöltéséhez.

Sztoczek József, a ki mint a budapesti tanárképző intézetnek hosszú időn át igazgatója s a tanárvizsgálati bizottságnak is elnöke, jól ismerhette nálunk a tanári succrescentiát a legtöbb szakban, az 1883-iki enquete alkalmával odanyilatkozott, hogy 4—5 év múlva a harmadik egyetemre szükséges tanerők rendelkezésünkre állanának. Kétségtelenül úgy értette ezt, hogy ez alatt a 4—5 év alatt némely szakban utána kellene látnunk, hogy ösztöndíjakkal, külföldi tanulmányutakkal is képezzünk alkalmas tanerőket, mert az bizonyos, hogy *minden szakra, azonnal, kész erőt* nem kaphatnánk, habár a harmadik egyetem fölállításának pusztá kimondása is minden további segítség és buzdítás nélkül, sok most nyugvó ambíciót ébresztene föl, a mely majd utat törne magának az egyetemi tanszék felé, ha egyszer látja, hogy ilyen tanszék elnyerhető.

Kész tanerőket lehetne kapni a *jogi kar* számára a jogacademiákról és az egyetemek magántanárai sorából, esetleg a gyakorlat terén működő, de irodalmi érdemeket is szerzett jogászok közül. Itt fennakadás alig képzelhető.

Az *orvoskarnak* a két egyetem tanársegédei, magántanárai sorából lehetne tanerőket toborzani; itt azonban már az elméleti szakoknál előállhatnának nehézségek, valamint a miatt a körülmény miatt is, hogy némely budapesti assistens vagy magántanár esetleg

nem akarna fővárosi praxisától megválni. Itt tehát rendkívüli segédeszközökre lehetne szükség. A *philosophiai kar* összes szakai számára főleg a jelesebb középiskolai tanárok sorából, valamint az egyetemek, műegyetem, erdészeti, bányászati, gazdasági akademiák tanár- és segédzemélyzetéből lehetne a szükséges tanerőket összeválogatni.

Mindezekben a kiegészítési helyeken kívül nyílnék még egy forrása a jó tanerőknek; a melynek igénybevétele egyúttal egy-egy régi mulasztás helyre hozása volna: haza kellene hozni azokat a magyar tudósokat, a kik harmadik egyetem hiányában kényszerítve érezték magukat *a haza és a tudomány között; ez utóbbit választva a külföldön keresni állást, és a kik még haza hozhatók!* X

Nagyon szép kis lajstromot lehetne összeállítani azoknak a neveiből, a kiket régebben vagy újabban *menni hagytunk*, mert tehetségeiket föl nem ismertük, vagy mert főiskoláink szaporításának szükségességét el nem ismerve, nekik állást nem nyújthattunk.

Az ősztrák egyetemek orvoskarain: Siegmund, Kaposy, Pollitzer, Benedict, Stricker, Schenk, Ivancsics, Hyrtl, Schnitzler, Utzmänn, Braun, Rosenthal, Liebermann, Lang tanárok mind magyar származásúak voltak. És ezek mind csak egy szakból, az orvosiból valók. Hoitsy Pál egy képviselőházi beszédében elősorolta azokat a magyar embereket, a kik csupán csak a csillagászati szak terén — mely Magyarországon egyetlen főiskolai tanszék által sincs képviselve, — a külföldön tekintélyes tudományos állást foglalnak el. És például csak legújabbban is: a würzburgi egyetemen lett tanár ifj. Lenhossék anatomusunk, Stein Aurel sanskrit nyelvész az angol kormány alahőrei orientál-college igazgatójává nevezte ki, Babes Victor bacteriologus a búcaresti bacteriologiai intézet igazgatója lett — mind azért, mert nekik akkor, a mikor szolgálataikat felajánlották, megfelelő állomás hiányában alkalmazást nem adhattunk.

Tehát ugyanakkor, a mikor egy, a mindennapi élet szempontjából elsőrendű fontosságú hivatási pálya: az

orvosi pálya számára elegendő szakembert nem tudunk képezni s a jelenlegi szűkös létszámot is csak úgy tarthatjuk fenn, hogy a szomszéd osztrák egyetemek segítségét vesszük igénybe, ugyanakkor megengedjük magunknak azt a luxust, hogy a felsőbb rendű tudományos-; az egyetemi tanári pálya számára szakférfiakat szolgáltassunk a külföldnek.

És ne feledjük el, hogy az ily szakférfiak kiköltözése sok esetben nem csak szellemi veszteséget képvisel ránk nézve, de anyagit is; az újabb időben gyakran megesett, hogy maga a magyar állam hozott tetemes áldozatokat nagyreményű fiatal szakférfiak magasabb kiképzése érdekében; és mikor az illetők tökéletesen ki voltak képezve, akkor azon vették magukat észre, hogy a hazában *nincs hely*, a melyen szerzett ismereteiket megfelelően értékesíthetnék, és így kénytelenek voltak, vagy elhagyni a hazát, melynek nemcsak fiai, de sokszorosan lekötélezettjei is voltak, vagy egy alsóbb rendű, tulajdonképen nem tudományos hivatású állásban szaporítani az *elégedetlenek* számát.

A harmadik egyetemnek tehát *volnának jó tanerei*, és a harmadik egyetemre szükség van, minden mástól eltékvintve azért is, hogy magasabb tudományos ambíció által vezetett ifjaink ebben az ambíciójukban meg ne tántorodjanak, vagy általa arra ne kényszeríttessenek, hogy szellemi munkájokkal hazájok helyett egy talán hazájoknál szellemileg gazdagabb ország tudományos életét gyarapítsák.

Az utolsó két érv, a melyet a harmadik egyetem ellen föl szoktak hozni és a melyeket összefüggésök miatt jó lesz együttesen vonni vizsgálat alá, az, hogy erre a nagy alkotásra nekünk *pénzünk nincs*; legalább nincs addig, a meddig sok egyéb, némelyek szerint szükségesebb, fontosabb, sürgetőbb feladatot meg nem oldottunk; és ennek a kapcsában azután rá szoktak

mutatni azokra, a harmadik egyetemnél előbbrevaló feladatokra, bizonyos teoriákat is szoktak fölállítani a *kulturális teendők egymásutánjára* nézve és meg szoktak vigasztalni azzal, hogy majd ha minden egyéb szükséglet ki lesz elégítve, minden panasz, minden kívánság, a mely most felhangzik, el fog hallgatni, — akkor aztán rákerül a sor a harmadik egyetemre is.

A ki azonban a harmadik egyetem szükségességéről meg van győződve, az — nézetem szerint — a pénzhány argumentumát sem fogadhatja el, mert a mi egyszer szükséges, arra pénzünknek kell lennie, a *kielégítési sorrend* elmélete előtt sem hajolhat meg, mert az a szellemi kultúra természetével, tényezőinek, szükségleteinek egymásra utaltságával össze nem egyeztethető, és mert annak alkalmazása mellett a harmadik egyetem valószínűleg egy félszázad múlva is csak jámbor óhajlás maradna.

Nem akarok itt bővebben terjeszkedni ki a vallás- és közoktatási tárcza dotációjának általában véve elégséges vagy elégtelen volta iránti vitakérdésre. Sokan ezt egyáltalán nem tartják vitakérdésnek s a dotatio elégtelenségét bebizonyítják a százalékaránynyal, mely nálunk és mely más államokban a szellemi kultúra költségei s a többi állami kiadások között fennáll. Ezzel szemben a jelenlegi állapot védői utalnak a nagy alapítványokra, melyekkel a kormány kulturális célokra rendelkezik és a melyek fölhasználása ép annyit jelent, mintha azokra az állam költene ugyanannyit. Az utóbbi okoskodáshoz némi szó fér, először azért, mert többé-kevésbé megkötött kulturális rendeltetéssel bíró alapítványok majdnem minden államban vannak, másodszor pedig azért, mert a szóban forgó magyarországi alapítványoknak tényleg felekezeti jellegök van, tehát azoknak felhasználása nem azonosítható egészen az állami kiadásokkal.

Én azonban, ismétlem, e kérdés fejtegetésébe nem bocsátkozom, mert miután állami terheink fokozása iránt általános az idegenkedés, a szellemi kultúra dotá-

tiójának minden oly fokozása, a mely az állam bevételeinek természetes gyarapodásán belül marad, a *megosztás* arányának kérdésén fordul meg, tehát összefügg más állami czélok dotálásának kérdésével s így fejtegetésemet oly térre vinné, a mely határozottan túlmegy jelen tanulmányom keretén.

Én csupán annak a reményemnek, sőt meggyőződésemmek kívánok kifejezést adni, hogy miután a pénzügyi zavarok ama szomorú korszakai, melyek első sorban kulturális szükségleteink terén kényszerítettek önmegtagadásra, remélhetőleg mindenkorra letűntek s ennek folytán a közoktatási tárcza dotációja is az utóbbi években elismerésre méltó, bár még mindig szerény gyarapodást mutatott: ezen irányzat jövőben fokozott mértékben fog érvényesülni és lehetővé fogja tenni, hogy szellemi kulturánk *minden* igazolt szükséglete *igazságos megosztásban* nyerje meg kielégítését.

Ha e reményem teljesül, akkor a harmadik egyetem létesítésének megindítása sem várathat már soká magára, annál kevésbé, mert egy pillantás a közoktatási tárcza budgetjére igazolja abbeli állításomat, hogy *a felsőbb oktatás, illetőleg ennek rendesen az egyetemeken képviselt szakai, ez idő szerint államunk részéről meglehetősen mostoha elbánásban részesülnek*, s az e czélra fölvett összegek aránylag sokkal kisebbek azoknál, a melyeket más államok fordítanak e czélokra.

A vallás- és közoktatásügyi tárcza 1894. évi összes *rendes* kiadásaiból ugyanis a felsőbb oktatás céljaira 1,182.000 frt fordítatik. Ebbe már be van számítva az újon államosított kassai jogacademia fentartása is, ellemben ezenkívül — a tanulmányalapból tartatik fenn a pozsonyi és nagyváradai jogacademia, — a mihez hasonló körülmény külföldben a középiskoláknál is fenforog. A fentebbiekhez képest nem számítottam ide a műegyetem kiadásait, mert azok oly szakokra vonatkoznak, a melyek más államokban sincsenek az egyetemeken képviselve és mert ha azokat itt számbavennők,

akkor következetesség szempontjából az erdészeti, bányászati, gazdasági akademiák költségeire is ki kellene terjeszkednünk. A kimutatott összeg kellő megvilágítására még meg kell jegyeznem, hogy budgetünkben a budapesti egyetem kiadásainak jelentékeny oly fedezete is van, mely az állampénztárt egyáltalán nem terheli; ez egyrészt az állami költségvetésben szereplő egyetemi alap tiszta bevétele, a mely a folyó évben 269.951 frtot tesz ki, másrészt az azelőtt a tanárok jövedelmét képezett leczképeznek összege, mely 112.300 frtra van előirányozva. Főleg e két tételnek tulajdonítható, hogy míg a felsőbb oktatás imént megjelölt körének összköltsége a közoktatási tárca rendes kiadásainak csupán 13.6%-át képezi, addig az ugyane tételek alatt befolyó jövedelem a közoktatási tárca rendes bevételeinek 33.7%-át képviseli; tehát már ez okból is ama kiadási tételek növelése, vagyis az *egyetemi célok* bőkezűbb dotálása nálunk méltányos volna.

Ha ezzel az összeggel szemben tekintetbe vesszük, hogy — mindenütt csak a rendes kiadásokat véve számba — például Austria tisztán egyetemeire és theologiai facultásaira 2,801.700 frtot, hogy Poroszország tisztán egyetemeire és két akademiájára 8,171.358 márkát, vagyis 4,984.528 forintot, Franciaország facultásaira és az egyetemi fogalom alá eső némely más intézményére (ecole normale supérieure, collège de France stb.) 13,423.915 frankot, tehát 6,577.718 forintot költ, hogy a kis Belgium e részbeli kiadása 842.700 forintnak, a Magyarországnál szintén sokkal kisebb s népszámának harmadrészét képviselő Romániáé 851.563 forintnak felel meg, míg a kicsiny Hollandia egyetemeire fordított kiadása (1,295.062 forint) a Magyarországét tényleg meghaladja: akkor nyilvánvalóvá lesz, hogy mi *nemcsak egyetemeink számára nézve, de az egyetemek elé mindenütt tüzetni szokott célokért hozott áldozatok tekintetében sem foglaljuk el Európában azt a helyet, a mely hazánkat nagysága, jelentősége, sőt talán anyagi ereje szerint is megilletné.*

A pénzügyi szempontból való elodázás argumentumai között legkedveltebb s látszólag legmeggyőzőbb is az, a mely odairányúl, hogy a harmadik egyetem létesítésére mindaddig nem gondolhatunk, míg a már létező két egyetem teljesen ellátva, mindkettőnek minden szükséglete kielégítve nincs. Félek, hogy ha ezt az elvet komolyan akarjuk a harmadik egyetemre alkalmazni, akkor annak felállítására épen — *soha* sem fog rákerülni a sor.

Én legalább már nagyon sok egyetemet láttam; közöttük régieket és újakat, igen tekintélyeseket és világhírűeket is, de olyat, a melyre nézve el lehetne ismerni, hogy az *kész, befejezett*, hogy azon csak a legközelebbi tíz év alatt is semmi alkotni, változtatni való nem lesz, — olyat nem láttam! Ellenkezőleg, azt tapasztaljuk, hogy a világ legelső egyetemei folytonos átalakulás, megújulás képét tüntetik föl. A párisi egyetem új orvosiskolája egész kis városrészt képez, a Sorbonnet csak az imént építették egész újjá s azért alig múlik el egy év a nélkül, hogy a francia közoktatási költségvetésben a párisi főiskolák részére valami nagyobb beruházás nem szerepelne. Bécsben csak nem rég készültek el a rengeteg új központi épülettel s már mennyi panaszt, kívánságot lehet hallani, a mely még kielégítésre vár. Hasonló a helyzet Berlinben, míg Németországnak majdnem minden egyetemi városában folyamatban van, vagy épen bevégződött, vagy most van tervben valami nagyobb építkezés. És ez nem is lehet máskép; a mellett az óriási, rohamos haladás mellett, a melyet a tudományok s különösen a természet- és orvostudományok tettek az utóbbi időben és folyvást tesznek, azoknak a tanintézeteknek, a melyek a tudomány minden haladását közvetlenül érvényesíteni vannak hivatva, megállapodniok sohasem lehet.

Azért mégis azt mondhatjuk, hogy *budapesti egyetemünk általán véve a tudomány-tanítás és művelés mindennemű eszközei szempontjából határozottan Europa jobban felszerelt és*

ellátott egyetemei közé tartozik. Ha visszagondolunk rá, hogy milyen állapotban volt ez az egyetem, a mikor a kolozsvárinak létesítését elhatározták, valóban bámulnunk kell az 1872. év törvényhozóinak *bölcs* merészsége fölért, hogy mikor *itt* még annyi volt a tennivaló, egy második egyetem megalkotásához hozzáfogni bátorkodtak. Ha akkor is a ma közkedveltségű elvet alkalmazták volna erre a kérdésre, ha akkor az erdélyiek localpatriotismusa — az ország szerencséjére — erősebb nem lett volna a pénzügyi aggályoknál, akkor valószínűleg ma még csak a *második* egyetem fölállításáról beszélnének, mert daczára annak a sok milliónak, a mit azóta a budapesti egyetembe befektettünk, bizonyos, hogy még további milliók beruházására lesz szükség itt is.

Azt készséggel elismerem, hogy a kolozsvári egyetem klinikáinak és a budapesti egyetem központi épületének kérdése, — az úgyszólván már folyamatban levő építkezésektől eltekintve, — oly feladata a *legközelebbi jövőnek* pénzügyi szempontból is, hogy annak megoldása előtt a harmadik egyetem számára nagyobb-mérvű építkezésekbe belé nem bocsátkozhatunk. De ezzel a feladattal 3—4 év alatt elkészülhetünk, ez nem akadályozhat abban, hogy a harmadik egyetem fölállítása iránt már legközelebb ne határozzunk s annak fokozatos megvalósítását meg ne indítsuk.

Hanem — mint már előbb is említettem, — *szükséges, hogy igazságos mértéket tartsunk szem előtt a szükségletek szembeállításánál.* Hallottam emlegetni a budapesti egyetemnek olyan szükségleteit is, a melyeket a harmadik egyetem létrejötténél előbbrevalóknak, sürgősebbeknek egyáltalán el nem ismerhetek. Hogy már most leromboljunk vagy elkótyavetyéljunk olyan intézeti épületeket, a melyek kevesebb, mint tíz év előtt épültek és akkor a tudomány igényeinek megfelelőeknek találtattak, vagy hogy a budapesti egyetem építését most úgyszólván *egészen újra kezdjük*: azt semmikép sem tartanám indokoltnak és bizonyos, hogy ha némely mér-

téket nem ismerő, — bár minden esetben a tudomány érdekét szem előtt tartó — követelések előtt mindig meghajolva, létező egyetemi intézeteinket mind 10—20 esztendőnkint újra építjük, — akkor sohasem fogunk ráérni egy egészen új egyetemet létesíteni.

Vannak, a kik nem is a létező egyetemek szükségletei köréből merítik az indokot a harmadik egyetem fölállításának elodázására, hanem úgy okoskodnak, hogy a míg *népnevelésünk* számtalan hiányai és bajai megszüntetve nincsenek, addig az ország pénzét olyan, inkább fényűzési természetű, nem a nemzet létérdekeibe vágó alkotásokra, minő egy új egyetem, költenünk nem szabad. Illusztrálni szokták ezt a tételt avval a tetszetős hasonlattal, hogy a míg a háznak a fundamentumai el nem készültek, addig nem lehet rá egy-egy új tornyot rakni.

Hát bizony a szellemi kultúra problémái sokkal szövevényesebb természetűek és sokkal mélyebb értelműek, semhogy azokat ilyen kényelmes, architektonikus hasonlatokkal nyélbe lehetne ütni.

Kétségtelen, hogy a jó népnevelés, a mely a nemzet nagy tömegeinek adja meg a műveltséget, és pedig — a mire nálunk fő súly helyezendő — a *nemzeties műveltséget*, hazafias szellemmel egyetemben, legerősebb alapja a nemzet fennállásának, felvirágozásának. De azért az egész történelem mutatja, hogy a népnevelés magasabb tökélyre mindenütt legutóljára fejlődött ki, s ezt a magasabb tökélyt csak akkor érhetette el, a mikor a felsőbb és középoktatás már teljesen virágzó állapotban volt. „*Fölről terjed a világosság, nem alulról*“, mondta Hunfalvy Pál az 1883-iki enquéteben, és meg nem állhatom, hogy egész terjedelmében ne idézzem nemzetünk egy másik, már szintén elhunyt jelesének, a közoktatási kérdésekben különösen széles látkörű *Csengery Antalnak* egy, a most idézettel mintegy találkozó nyilatkozatát, melyet ugyancsak a fentebb jelzett fölfogás hívei ellenében tett:

„A legveszélyesebb tévtanok egyike, a mit a népoktatás e látszóan oly buzgó apostolai hirdetnek. Nem ismerése vagy merő ignorálása az emberi művelődés összes történetének, a mely azt mutatja, hogy mindenha és mindenhol fölülről terjedt alá a világosság. Az egyetemek keletkezése jelöli az újkori művelődés kezdetét. A felsőbb oktatás képezi az alsóbb iskolák tanárait és tanítóit. Felsőbb oktatás nélkül tehát nem is lehetséges a népoktatás. A felsőbb oktatás fejlődésétől, haladásától függ a népoktatás fejlődése és haladása... Nem az írni és olvasni tudók százaléka dönt a nemzetek sorsa fölött, hanem az a nemzet áll meg diadalmasan a nagy verseny minden terén, a melynek nagyobb tudósai, államférfiai, hadvezérei, kitűnőbb ügyvédei, orvosai, hivatalnokai, tanítói, művészei, műveltebb kereskedői, mezei gazdái és iparosai vannak. Főleg a felsőbb és középosztályok műveltsége a döntő azon állásra nézve, a melyet a népek nagy családjában valamely nemzet elfoglal... A radicál democratia hóbortja, hogy a tudományt szintúgy megoszthatni, mint a vagyont, a politikai jogokat... A ki a közoktatás terén nivellirozásra törekszik, a köztudatlanság színvonalára igyekszik alászállítani nemzetét. A felsőbb oktatás hanyatlását gyors léptekkel követné a népoktatás hanyatlása. De hiszen — hallám mondani — nem is az a törekvésök a népnevelés e „par excellence“ apostolainak, hogy a már létező felsőbb oktatás elhanyagoltassék; hanem csupán az, *hogy új áldozatokkal ne fejlesszessék, míg a népoktatás szükséglete el nincsen látva. Mit teszen az egyebet, mint a felsőbb oktatás elhanyagolását végtelen időkre?*“

Nekem is az a meggyőződés, hogy felsőbb oktatásunk erőteljes továbbfejlesztésétől egész közműveltségünk fejlődése függ, s meggyőződés, hogy most már oda jutottunk, a hol az igazi továbbfejlesztés túlságosan csekély számú egyetemeink szaporítását feltételezi. E nélkül minden fejlődés egyoldalú, félszeg, fogyatékos fog maradni.

A világért sem akarnék én *valamit elvonni népnevelésünktől*. Ép oly jól, mint nálamnál talán hangosabb, de nem lelkesebb szószólói, ismerem szükségleteit, és tudom, hogy még milliókat igényel, a melyeket meg is kell neki adni, csak hogy időközben gondoskodni kell törvények útján arról is, hogy a mit az állam a maga népnevelésével használ, azt mások aknamunkájukkal meg ne ronthassák, szóval, hogy a népnevelés érdekében hozott áldozataink valóban gyümölcsözők legyenek. De lelkesedésünkben nem szabad annyira mennünk, hogy a népnevelésnek felsőbb oktatásunk érdekeit is feláldozzuk; ezt az áldozatot — mint Csengery szépen kifejezte — végfolyamatban maga népnevelésünk keserülné meg.

Nem is hiszem én, hogy a közoktatásügy érdekeinek ilyen természetellenes ellentétbe helyezése akasztathatná meg maradandóan a harmadik egyetem ügyének megérlelődését. A mi ezt tulajdonképen késlelteti, az egyfelől közönségünk nagy részének már egyszer említett közönye a valódi tudományos érdekek iránt és másfelől a *megszokás megrögzöttsége*. Mi úgy nevelkedtünk fel, apáink is úgy nevelkedtek fel, hogy meg voltunk szokva az *egyetem* fogalmát a *főváros* fogalmával azonosítani s ép ezért annak úgyszólván egységében és oszthatatlanságában hinni. A kolozsvári egyetemet is tényleg inkább másnemű okok miatt hoztuk létre, nem azért, hogy második egyetemünk legyen, hanem ugyan azért, a miért Erdélyben külön királyi táblának és Kolozsvárott „nemzeti színház”-nak is kellett lennie. A Királyhágón innen a legtöbb ember ma sem tulajdonít (elég helytelenül) a kolozsvári egyetemnek egyéb, mint legszűkebb provinciális jelentőséget, s ez okozza azt is, hogy a harmadik egyetem eszméje is úgy áll a legtöbbször előtt, mint pusztán csak a három versenyző város elsőbbségének kérdése. Maga az *egyetemek szaporításának* érdeke közönyös dolog a nagy közönség szemében; megszoktuk már, — szinte meg is szerettük — e részbeli szegénységünket.

Azonban most, mintha már egy kedvezőbb fordulat előjeleivel találkoznánk. Azt beláttuk, hogy több királyi táblára van szükségünk, nemcsak azért, hogy Erdélynek is jusson egy, hanem főleg *judicaturánk érdekében*. A közigazgatás szervezetében is az utóbbi időben több lépés történt a decentralisáció irányában.

Ujabban pedig mozgalom indult meg arra nézve, hogy a vidék nagyobb, centrális helyein a közművelődés góczpontjai gyanánt museumok, könyvtárak létesüljenek. Az *egészséges decentralisáció*, a mely együtt jár az *elszigetelt erők koncentrálásával*, kezd hódító eszmévé válni; talán egyszer csak meghódol a közvélemény az előtt a felfogás előtt is, hogy *a tudománynak, a felsőbb oktatásnak is több nagy centrumot kell teremtenünk*.

Ha közoktatásügyünk jelenlegi vezetője vállalkozik rá, hogy az eddig elterjedt fölfogás és a megszokás merev korlátait áttörve, a harmadik magyar egyetem kérdésében bátran a kezdeményezés terére lépjen: akkor — meggyőződésem szerint — ezzel az *egy* tényévelakkora érdemet fog szerezni, a melynek alapján teljesen méltóan fog odaállhatni jeles elődei mellé.

IV.

Miután daczára a megelőző fejtegetéseimben méltatott okoknak, az államhatalom eddig a harmadik egyetem ügyét nem ragadta egész erélylyel magához, az eszme, a benne rejlő erőnél fogva más irányban kezdett gravitálni és vonzatva a felekezeti és helyi érdekek sphaerája által, mint egy új s nézetem szerint *nem szerezés csillagzat* jelent meg szellemi életünk egén: egy létesítendő *felekezeti egyetem* alakjában.

Megelőzőleg ismertettem már a debreczeni református egyetem érdekében megindult mozgalmat, a melynek kitűzött céljával annál inkább lehet s kell is e tanulmányom keretében foglalkoznom, minthogy e terv gyakran lett úgy feltüntetve, mint a melynek megvaló-